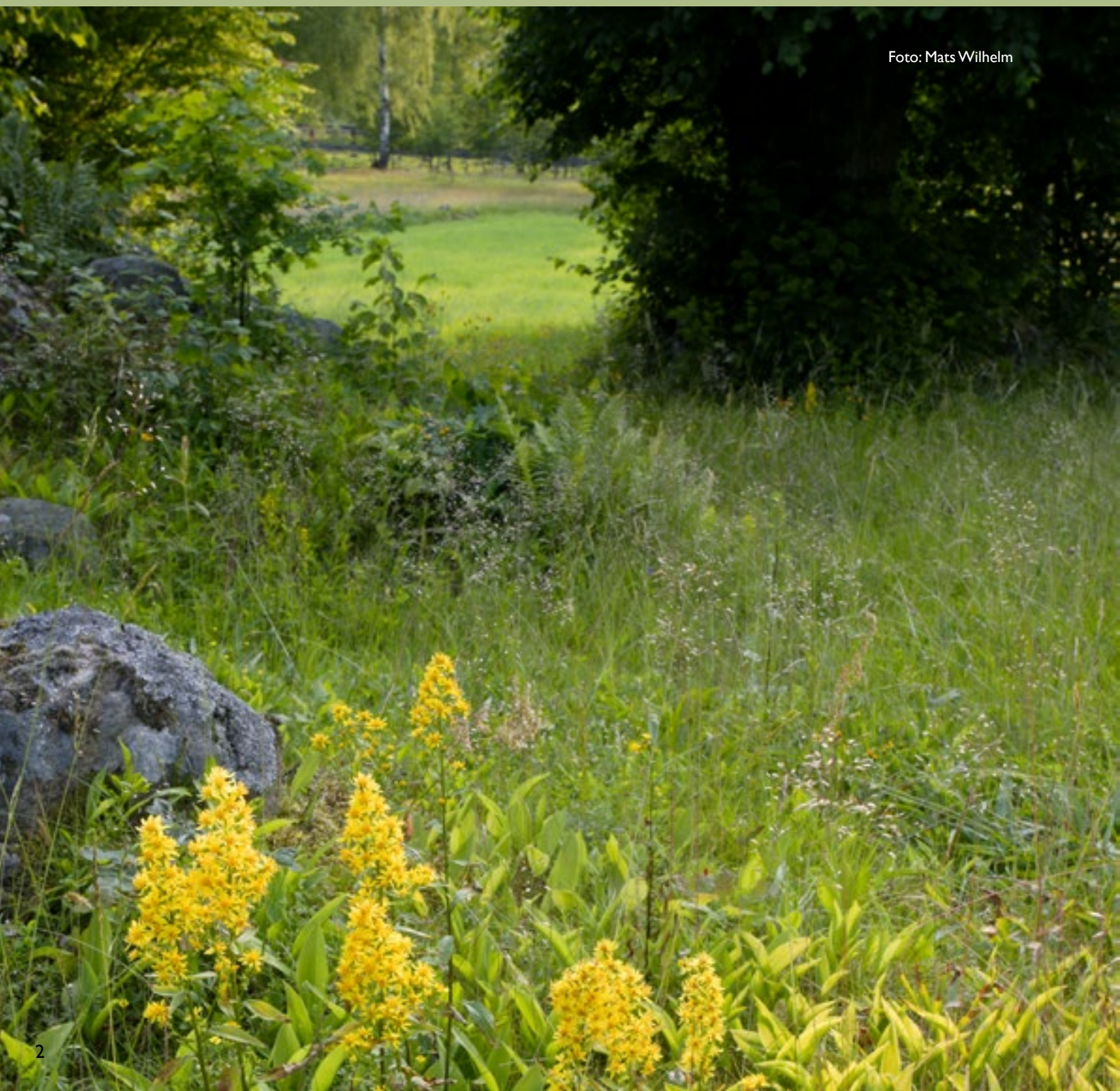

Bondens år i Råshult

Linnæus cultura

Kulturreseptatet komministerbostället Råshult i Kronobergs län

Bondens år i Råshult – Linnæus Cultura

**Kulturresevatet komministerbostället Råshult
i Kronobergs län**

Text: Josefine Ahlqvist, Kulturparken Småland AB
Omslagsfoto och fotografier om inget annat anges:
Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB
Layout: Exakta Creative, Malmö
Utgivare: Länsstyrelsen i Kronobergs län, Växjö
Hemsida: <http://www.lansstyrelsen.se/kronoberg>
Tryckeri: Exakta Print, Malmö
Tryckår: 2021
ISBN: 978-91-89211-17-9
Dnr: 435-1761-21

Innehåll

Förord.....	6	Juli (Slåttertiden, Maturationis).....	70
Kulturreseptatet Komministerbostället Råshult	8	Ängarna i Råshult	74
En plats till minne av Linné	10	Augusti (Skördetiden, Messis)	80
Om sättet att tillhopa gå, Råshult, ett samarbetsprojekt	14	Skördetid.....	83
Åker, äng och utmark	21	Hamlade träd	86
Bonde i praktiken.....	22	September (Frukttiden, Exsolationis).....	90
Januari (Vintertiden, Glacialis).....	24	Humlegården	92
Byggnaderna på Råshult Södregård.....	26	Oktober (Lövfällningen, Defoliationis).....	94
Februari (Tjäldraget, Regelationis)	32	Fruktträdgården	98
Jorden	35	November (Slasktiden, Congelationis).....	100
Mars (Såningstiden, Germinationis).....	38	Utmarken.....	102
Åkrarna	40	Gärdesgårdar	105
April (Lövsprickning, Frondescentiae)	42	December (Ismånaden, Brumalis)	108
Sådden och grödorna på åkern	46	Prästen och trädgården	110
Maj (Blomstertiden, Florescentiae).....	48	Råshult Södregård, Carl Linnæus födelsehem ...	114
Djuren i Råshult.....	50	Carl von Linné, känd över hela världen	117
<i>Fjäderfän</i>	50	Systema naturae	120
<i>Fåren</i>	53	När Linné fyllde 300 år	124
<i>Brukshästen</i>	55	Ett framtida världsarv	126
Juni (Kartetiden, Grossificationis)	56	Litteratur- och källförteckning	130
Råshults trädgårdar, Adonis Stenbrohultensis	59		
<i>Lustgården</i>	59		
<i>Örtagården</i>	62		
<i>Kålgården</i>	66		

Förord

Kulturresevatet komministerbostället Råshult är en sällsam plats. Här kan man få en fantastisk natur- och kulturupplevelse på samma plats där den internationellt kände botanikern och vetenskapsmannen Carl von Linné mötte sina första växter i sin fars örtagård, eller kanske bland ängens alla blommor. Han föddes just här på Råshults Södregård, en dag i maj 1707.

Råshult kan sägas vara ett titthål in i ett 1700-talslandskap. Här kan man fortfarande uppleva ett jordbrukslandskap med all dess mångfald, så som det kan ha sett ut före den agrara revolutionen under 1800-talet. Under Svenska kyrkans ägande har flera komministrar bott och verkat i Råshult. Gården har bevarats som kyrkoreservat och inte genomgått de radikala landskapsförändringar som kännetecknat jordbruket under de senaste 200 åren.

Att bedriva jordbruk och upprätthålla en landskapsbild som är representativ för komministerbostället Råshult under tidigt 1700-tal är varken enkelt eller självklart. Det kräver kunskaper både om gamla jordbruksmetoder och om mångfalden av örter, ängsväxter, köksträdgårdsväxter och sädeslag som brukades vid denna tid. I Råshult vill man visa hur människor nyttjat de naturgivna förutsättningarna för sin försörjning och vilken påverkan det har haft på landskapet.

För att lyckas med att upprätthålla ett 1700-talslandskap i modern tid är historisk dokumentation, hårt arbete och gynnsamt väder de bästa utgångspunkterna. Den här skriften kallas Linnæus Cultura, vilket är latin. Linnæus är det efternamn som både Carl och hans far Nils bar när de bodde i Råshult. Cultura är ett ord med bred innebörd då det kan översättas till skötsel, kultivering och kultur. Något som väl beskriver verksamheten på platsen idag som upprätthålls av Stiftelsen Linnés Råshult och arrendatorerna. Vi vill med denna skrift lyfta fram bondens år och locka till besök i Råshult under alla brukningsårets månader.

Maria Arnholm
Landshövding

Heidi Vassi
Länsantikvarie

Foto: Mats Wilhelm.

Kulturreservatet Komministerbostället Råshult

Genom kulturreseptatet går den gamla häradsvägen, kallad Getaryggen.

Kulturreseptatet Komministerbostället Råshult består av 65 hektar mark av varierat slag. De centrala delarna utgörs av Råshult Södregård med tillhörande inägor och utmarker. I kulturreseptatet finns vandringsleder som låter besökaren uppleva hur ett jordbrukslandskap i södra Småland kan ha sett ut före den agrara revolutionen och hur föränderligt det är, beroende på hur människan brukat olika platser. Merparten av kulturreseptatet är klassat som Natura 2000-område för sin artrika och unika natur. Utöver att Komministerbostället Råshult är ett kulturreseptat, så är det också kärnan i ett större område, som utgör en kulturmiljö av riksintresse. Riksintresseområdet består av Råshult, Djäknaabygd, sockencentrum vid Stenbrohults kyrka samt den gamla häradsvägen Getaryggen.

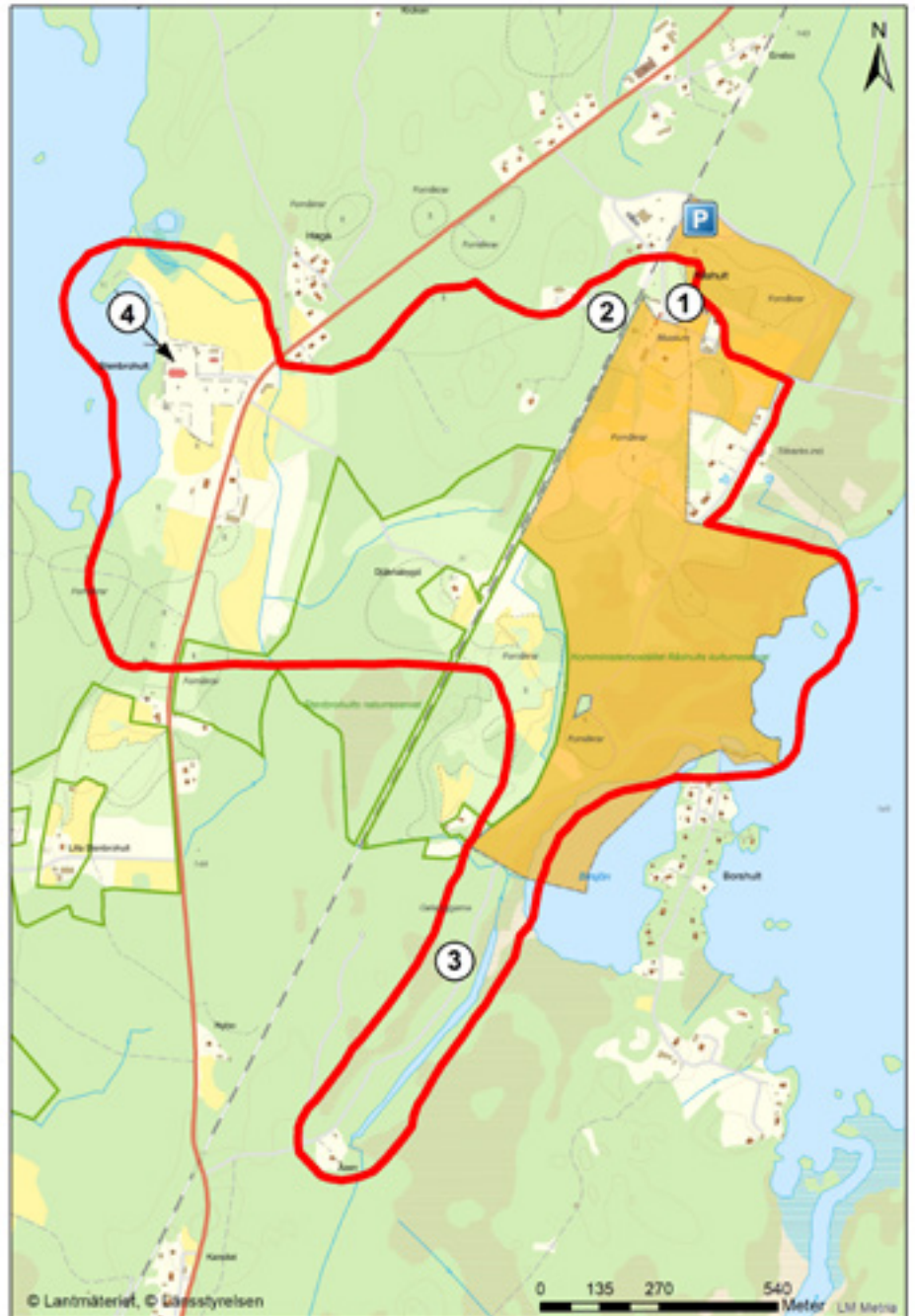
Kulturmiljö av riksintresse, Råshult (G5), Stenbrohults socken, Älmhults kommun

Motivering: Odlingslandskap i Carl von Linnés födelsebygd med komministerbostället Råshult, som visar strukturen av olika markslag från tiden före lagaskiftet, samt sockencentrum med 1800-talsprägel. (Kognitiv miljö, Fornlämningsmiljö, Vägmiljö, Boställesmiljö).

Uttryck för riksintresset: Komministerbostället Råshult från 1700-talet, centrum för Linnékulten. Odlingsmarken är unik, eftersom den hävdas för att visa inägomark och utmark, så som landskapet såg ut före lagaskiftet. Ett par kilometer härifrån av 1800-talet präglat sockencentrum med kyrka, sockenstuga, kyrkstallar och kyrkoherdeboställe. Här visas byggnadsbeståndet och åkerns arrendering på 1800-talets jord. I området ingår också fornlämningar, bland annat tre rösen och ett gravfält som har lång tidsmässig spridning. Åsvägen "Getryggen" har sannolikt förhistoriskt ursprung.

Teckenförklaring

- Skog
- Äng
- Åker
- Naturreservat
- Kulturreseptatet Råshult
- Kulturmiljö av riksintresse, Råshult
- Fornlämning
- Parkering
- ① Kafé och toalett
- ② Linnéstugan
- ③ Getaryggarna
- ④ Stenbrohults kyrka

En plats till minne av Linné

Strax sydost om åkrarna på Södregårdens gårde ligger Linnégrottan, vilken är en lindberså som komministern Petrus Magnus Långh lät uppföra som en hyllning till Carl von Linné. I bersån finns en stentavla i form av ett bord, med citatet *"Archiatern och Riddaren Herr Linnés grotta uppförd 1822 under en duglig Konungs regering P.M.L."* inristat.

Monumentet vid Linnéstugan invigdes 1866 och kan än idag skyttas av tågresenärer som passerar Råshult längs Södra stambanan.

I Råshult skyddas idag alla marktyper, byggnader, fornminnen och lämningar från det förindustriella jordbruket samt kunskaper och traditioner från det tidiga 1700-talets sätt att bruka jorden. Men verksamheten med att bevara och vårda Råshult Södregård till minnet av Carl von Linné går betydligt längre tillbaka än så. Redan i början av 1800-talet uppförde dåvarande komministern Petrus Magnus Långh en stolpe av ek invid kanten av Getaryggen. Stolpen var dekorerad med inskriptioner och blomstermåleri. Denna ersattes av ett monument av sten och kakel. År 1822 uppförde komminister Långh även minnesmärket Linnégrottan, en stentavla kantad av lindar ute på ången.

Intresset för Linné och uppmärksammandet av hans vetenskapliga bedrifter ökade i takt med 1800-talets nationalromantiska strömningar. Blomsterkonungens beundrarskara ansåg att de äldre monumenten i Råshult inte var värdiga nog för en nationalhjärte som Linné. I samband med att Södra stambanan drogs längs komministerboställets västra sida 1862, påbörjades arbetet med ett nytt statligt minnesmonument i form av en obelisk. Denna skulle vara väl synlig för dem som passerade Råshult via järnvägen. Hushållningssällskapet i Kronobergs län samt landshövdingen Carl Mörner och biskopen Henrik Gustav Hultman var initiativtagare till projektet. Monumentet med tillhörande park invigdes år 1866. De 2 000 gästerna som närvarade vid invigningsceremonin kunde anlända till Råshult med tåg. Parken och monumentets skötsel tilldelades gårdens komministrar.

Efter Linnés 300-årsjubileum gavs detta minneskort ut. I bildens mitt syns den då världskända sångerskan Christina Nilsson som närvarade vid festen i Råshult.

Finklädde herrar och skolbarn besöker Råshult på Linnédagen 1949.
Foto: Jan-Erik Anderbjörk, Smålands museum, 1949.

Den siste komministern lämnade Råshult 1904 och de efterföljande åren arrenderades gården ut till bönder. Man kan undra vad arrendatorn till Södregården tänkte när 5 000 besökare kom till platsen den 23 maj 1907 för att delta i festligheterna vid Carl von Linnés 200-årsjubileum.

Att den ständigt ökande turismen i Råshult var ett problem framgår av syneprotokollet från 1926. Då togs beslut om att bygga en ny arrendatorsbostad öster om ladugården, en bit ifrån det gamla gårdstunet. I samband med nybygget blev mangårdsbyggnaden, som idag går under namnet Linnéstugan, tom på hyresgäster. Fyra år tidigare hade Hembygdsföreningen Linné bildats, och de tog över arrendet på den gamla mangårdsbyggnaden. Hembygdsföreningen har under större delen av 1900-talet varit en drivande kraft i återskapandet av det förindustriella kulturlandskapet på Södregården. Ett av föreningens första projekt var att få Linnéstugan restaurerad till ett mer ursprungligt skick. År 1927 inköpte hembygdsföreningen även Råshults Norregård, för att kunna bevara en större helhet kring det gamla komministerbostället. Idag är Norregårdens mangårdsbyggnad hembygdsföreningens museum. På 1950-talet påbörjades delvis återskapandet av markerna på gårdet genom iordningställandet av linbastan och årliga slåttergillan. Under åren har hembygdsföreningen Linné arbetat med allt från torvtaksläggning till firande av Linnés jubileumsdagar. Linnéstugans byggnadsminnesförklaring år 1977 tillkom på deras inrådan.

En glad samling hembygdsvårdare ger sig ut på Råshults ängar för slättergille. Foto: Jan-Erik Anderbjörk, Smålands museum, 1957.

Om sättet att tillhopa gå Råshult, ett samarbetsprojekt

Under 1980-talets senare hälft förändrades förutsättningarna och planerna för komministerbostället Råshult. År 1986 inrättades Stiftelsen Linnés Råshult, som består av representanter från Älmhults kommun och egendomsnämnden vid Växjö stift. Stiftelsen tog över ägandet av Södregårdens marker och byggnader 1999 och ansvarar sedan dess för att dessa hålls i gott skick. I slutet av 1980-talet togs beslut om att arrendera ut skötseln av Råshult Södregård. Lena och Michaël Michaëlsson tog sig an arrendatorsuppdraget att utföra det praktiska arbetet med att återskapa ett förindustriellt jordbrukslandskap.

Landskapet i Råshult ska på ett trovärdigt sätt visa hur gårdens marker såg ut och användes under familjen Linnæus tid. Arbetet i kulturresevatet styrs enligt den fastställda skötselplanen, med långsiktiga kvalitetsmål och bevarandemål för hela området. Dessa utarbetas av Länsstyrelsen i Kronobergs län, som är resevatförvaltare. Skötselplanerna rör bland annat ängsbruket och jordbruket på gårdet och utmarkerna, djurhållningen, trädgårdarna samt underhållet av byggnaderna. Länsstyrelsens kulturmiljöbidrag är en förutsättning för arbetet med byggnader och marker i kulturresevatet. Ekonomiska medel i Råshult kommer även från EU-bidrag. Representanter från Länsstyrelsen genomför även flera årliga tillsynsbesök och inventeringar, för att bevaka utvecklingen av den biologiska mångfalden och kulturmiljön som helhet.

Lena och Michaël Michaëlsson har utfört det praktiska arbetet i kulturresevatet i över 30 år. Under denna tid har de format den mångfacetterade landskapsbild som platsen utgör idag. Grunden för återskapandet var den laga skifteskarta som upprättades över Råshult 1841. Detta är den äldsta detaljerade kartan över byn, och den ger en inblick i hur landskapet kan ha sett ut under 1700-talet. På skifteskartan går det till stor del utläsa vilka områden som var åker, äng och utmarker innan laga skifte. Förutom kartan använde Lena och Michaël

Lennart Alnblad slår äng med lie i Råshult. Slätter med lie och den lokala traditionen med att "räfsa brea" och "torka på slag" var några av alla metoder som Lennart lärde ut. Foto: Torbjörn Lingöy

Lena och Michael
Michaelsson.

skriftligt källmaterial, som beskrivningarna av natur- och gårdsmiljöer från Linnés resor i de sydsvenska landskapen samt hans förteckningar över växter i *Adonis Stenbrohultensis*. Då det bara existerar en beskrivning över hur trädgårdarna och landskapet i Råshult såg ut vid Linnés tid, är allt som skapas på platsen en tolkning baserad på de historiska källmaterialen. År 2006 tilldelades Lena och Michael Smålands akademis Linnépris för sitt arbete med återskapandet av 1700-talsmiljön i Råshult. År 2020, som var deras sista säsong som arrendatorer, fick de Nordiska museets medalj för Hembygdsvårdande gärningar.

De historiska källmaterialen kunde emellertid inte visa hur det praktiska arbetet i Råshult skulle utföras. Under sina första år som arrendatorer av Södregården fick Lena och Michael hjälp av Lennart Almblad, född på en gård i Stenbrohult och med omfattande kunskaper om gamla och lokala jordbruksmetoder. Lennart visade hur åkerbruket traditionellt gick till, från bearbetningen av jorden och sådden av kornen, till mejningen av säden och hur kärvarna skulle bindas och torkas. Han lärde även Lena och Michael att köra med häst och oxe, samt hur man bygger gärdesgårdar enligt den lokala traditionen.

Carls trädgård är en lekplats för Råshults yngsta besökare. Djuren på lekplatsen är utformade som kor, får och grisar ur Björn Bergenholtz barnbok Blomstergrisen, som handlar om hur en ung Carl Linnæus går på upptäcktsfärd bland Råshults blommande ängar tillsammans med grisen Lindbom.

Många av de växter som finns i Råshults trädgårdar och på åkrarna är gamla kulturväxter, eller sorter som inte används inom det moderna jordbruket. Vissa av dessa är idag mycket ovanliga och svåra att få tag på. För att införskaffa specifika fröer, knölar eller växtkloner vänder sig arrendatorerna till den nordiska genbanken NordGen, som har i uppgift att bevara våra kulturhistoriska växter och djur. Det finns även ett samarbete mellan olika natur- och kulturresevat, kallat Nätverket Svenska kulturlandskap, där man delar med sig av sällsynt växtmaterialen för att öka spridningen, och utbyter erfarenheter.

Arrendatorernas praktiska arbete i kulturresevatet rör betydligt mer än själva jordbruket. Under åren på Södregården skapade Lena och Michaël viktiga funktioner som gärdesgårdar, självstängande grindar, vandringsledsmarkörer, sittbänkar och spänger. Även enklare underhållsarbeten på resevatets byggnader utförs av arrendatorerna. Det pågår samtidigt ett ständigt arbete att göra kulturresevatet så tillgängligt som möjligt för människor, men så otillgängligt som möjligt för vildsvin.

Sedan 2007 bedrivs omfattande sommarverksamhet i Råshult, med guidade turer och trädgårdscafé i stiftelsens regi. Flera dagar under sommarsäsongen åtar sig Anton Härder rollen som Carl von Linné och tar med besökare ut i kulturresevatet för att berätta om blommor och bin, samt livet på ett komministerboställe under tidigt 1700-tal. Antons porträtterande av Blomsterkonungen sträcker sig emellertid till långt mer än guidningar i Råshult.

Anton Härder i rollen som Linné underhåller och berättar om Råshults och Blomsterkonungens historia.

Mangårdsbyggnaden tillhörande Råshult Norregård är idag hembygdsmuseum.

Kafé- och butiksbyggnaden är öppen under sommarsäsongen.

Han gör årligen bortåt hundra framträdanden som Linné, bland annat på sociala medier och vid olika Linnérelaterade tillställningar runt om i landet. Anton gör även flera specialguidningar i Råshult, exempelvis nämns blomsteruret där han berättar om hur man kan se vilken tid det är på dagen genom att studera när olika blommor öppnar och sluter sig. Det görs särskilda guidningar familjeguidningar. Andra riktar sig mer till en vuxen publik, som *Till bords med Linné*, *Kaffe och småländsk ostkaka* och *Om sättet att tillhoppa gå*. Den senare är baserad på Linnés föreläsning för sina studenter och kan närmast beskrivas som sexualupplysning. Utöver dessa guidningar är Anton Härder, i rollen som Linné, även värd för *Möten med minnen*, för människor som drabbats av någon form av demenssjukdom. *Möten med Minnen* är ett landsomfattande projekt i samarbete mellan Alzheimerfonden, Nationalmuseum, Demensförbundet och Svenskt Demenscentrum.

Vid Trädgårdkafét i Råshult har man utsikt över gårdstugnet framför Linnéstugan och nyttoträdgårdarna. I och utanför kafébyggnaden finns små utställningar, där man bland annat kan titta in i en bikupa. Vid kafét ligger även ”Carls trädgård”, som är en lekplats för Råshults yngre besökare. Under sommaren finns även möjligheten att köpa plantor av några av de kulturväxter som finns i kulturreservatets trädgårdar.

Även Hembygdsföreningen Linné bedriver verksamhet i Råshult under sommaren och har guidning av sitt museum under vissa dagar. Varje år arrangerar de midsommarfirande på platsen, och innan dess firas traditionsenligt Carl von Linnés födelsedag den 23 maj.

En ny generation arrendatorer har under 2021 tagit vid i Råshult. Frida Söderström och Olof Fritzén ska på samma sätt som tidigare sköta 1700-talslandskapet och vara med i utvecklingen av besöksmålet.

I hembygdsmuseet i Norregårdens gamla mangårdsbyggnad finns en utställning om livet i det förindustriella svenska bondesamhället. I museisamlingarna finns bland annat jordbruksredskap som tillhört gårdarna i Råshult. Sammantaget är Råshult en plats som erbjuder variationsrika natur- och kulturupplevelser.

Jungfru Marie nycklar (*Dactylorhiza maculata* subsp. *maculata*) är en av Sveriges vanligaste orkidéer som finns i Råshults artrika ängar.

Åker, äng och utmark

De första jordbrukarna i vårt land levde under det vi kallar bondestenåldern för drygt 6000 år sedan. Dessa bönder livnärde sig främst på boskapskötsel. Djuren strövade fritt i ett landskap som skiljer sig en hel del från hur södra Sverige ser ut idag.

Under sten- och bronsåldern var landet täckt av lövskog och ängsmarker. Klimatet var något varmare, så djuren kunde hitta föda och vistas utomhus året runt. Dessa bönder odlade inte i någon större utsträckning. Arbetet med att röja en åkerplätt var inte särskilt lätt och avkastningen blev med tiden sämre, då åkrarna inte gödslades.

Åkrarna brukades med hacka eller årder och röjdes från sten. Under järnåldern, för omkring 2500 år sedan, blev det betydligt kallare och man började stalla djuren under vintern. De behövde då ha ett matförråd som räckte fram till våren. För att förvissa sig om att det skulle finnas tillräckligt med mat slogs ängsmarkerna med lie på sommaren, för att få hö till djuren.

Lövträd som exempelvis lind hamlades under sensommaren för att användas som vinterfoder. En annan faktor som troligtvis hade stor inverkan på förändringen inom jordbruket var järnet. Metall- en var en förutsättning för att kunna tillverka en lie att slå hö med, eller ett verktyg för att enkelt kapa grenar.

När djuren stallades under vintern kunde man även ha kontroll över gödseln på ett helt nytt sätt. Detta ledde till att bönderna kunde gödsla sina åkermarker år efter år och få en högre avkastning. För att inte djuren skulle äta upp sitt vinterfoder eller komma åt grödorna på åkern hägnades dessa områden in och blev gården.

Redan under sen järnålder kring år 500 e. Kr. hade fasta strukturer uppkommit för hur en by eller ensamgård ordnades med så kallade inägor och utmarker. Bebyggelsen, åkern och ängen var inägor. Åkrarna och ängarna låg sida vid sida på gårdet, som avgränsades med gårdesgårdar av träslanor eller flätade vidjor, för att hålla betande djur ute. Utmarkerna kunde

Detalj ur väggmålning i Kulturparken Smålands forntidsutställning som visar det småländska landskapets förändringar sedan istiden. Utsnittet visar ett odlingslandskap från järnåldern. Målning gjord av Annika Grünwaldt Svensson, 2020. Foto: Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland AB, 2020.

bestå av olika naturtyper, men var huvudsakligen byns eller gårdens ved- och virkesförråd. Betesdjuren fick ströva fritt på utmarkerna under sommarhalvåret.

På hösten när skörden var bärgad och slått var över kunde djuren få gå på gårdet på efterbete, vilket gav lite extra gödsel för både åker och äng. Efterbetet gjorde även att frön från ängsväxter spreds och trampades ner i jorden. Detta sätt att ordna jordbruksmarken var fortfarande gällande i början av 1700-talet och går idag att uppleva i Kulturresevatet komministerbostället Råshult.

Bonde i praktiken

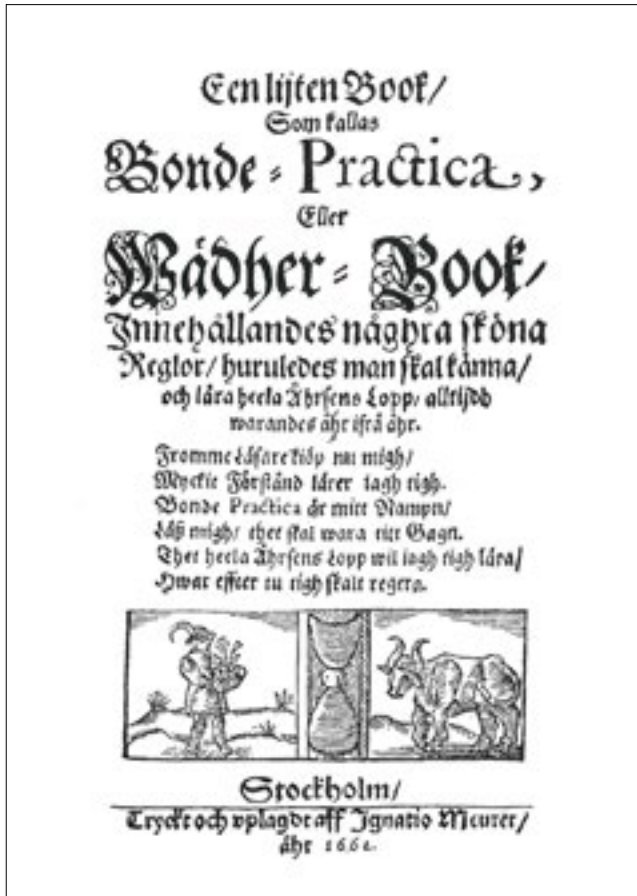
Att bruka jorden under 1700-talets första hälft var slitsamt. Naturen och vädret var nyckfulla och skapade olika förutsättningar för lyckad skörd år från år. För att kunna förbereda sig på vädrets föränderliga karaktär och livets plågor, har det sedan medeltiden skapats sedvänjor kring det kristna årets högtider och helgondagar. På dessa dagar var det förutbestämt hur dagens väder och betingelser påverkar delar av det kommande året. Dessa traditioner gav upphov till Bondepraktikan. Denna publicerades första gången som skrift 1508 i Tyskland. Den första svenska utgåvan trycktes 1662 och var en direkt översättning av en dansk upplaga.

Bondepraktikan kom under 1700- och 1800-talen att bli den mest spridda boken hos svenska hemmansägare, efter Bibeln, Psalmboken och Katekesen. Bondepraktikan utgavs under dessa år i över 50 upplagor, och skriften växte successivt och anpassades efter svenska förhållanden. Huvudsakligen handlar den om hur man spår det kommande odlingsåret med hjälp av vädret och dagens speciella förhållanden. Men de utökade utgåvorna kom även att innehålla mer hållfasta råd, som inte förhöll sig till något siande. Den huvudsakliga spådomen inleds årligen den 25 december och varar under de tolv juldagarna. Varje dags väderlek under denna tid representerar en månad från januari till december. Även under resten av året berättar märkesdagarna vad som komma skall. Förutom jordbruksåret kunde spådomen sia om krig, död och sjukdom. Under 1600- och 1700-talet var dessa farhågor alltid närvarande. Sverige var en stormakt i ständigt krig och 1710

drabbades landet av pest, så Bondepraktikans spådomar om dessa hemskheter uppfattades mycket träffsäkra.

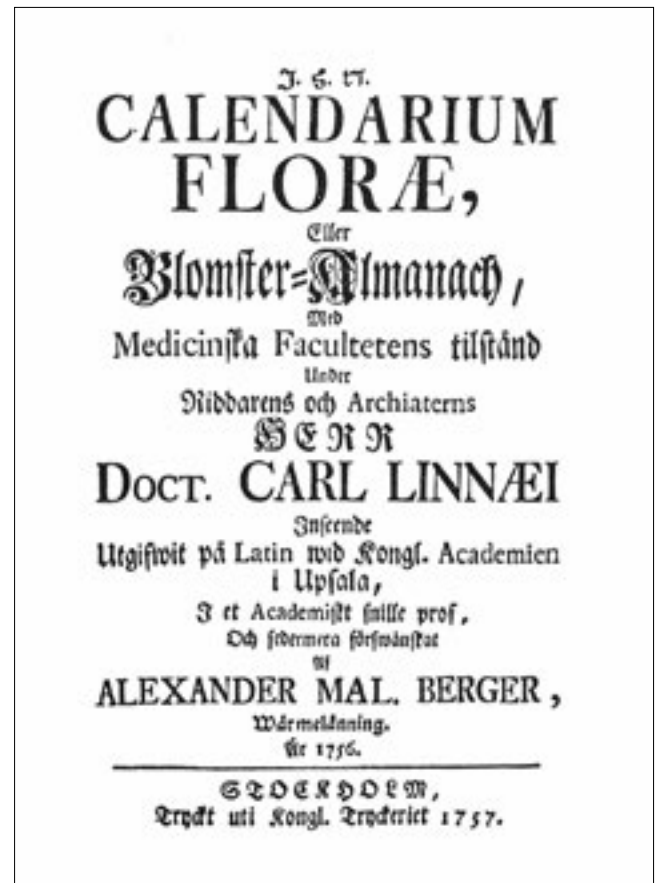
Att förutse det kommande årets väder och vedermodor med hjälp av Bondepraktikan har knappast några vetenskapliga grunder, och Carl von Linné benämnde skriften som orimlig dikt i sin Blomster-Almanack. Men för många jordbrukare var den till nytta och den var mycket populär. Efter 1897 års utgåva kom rekommendationer om jordbruksarbete, djurskötsel i ladugård och stall, fjäderfäskötsel, biskötsel, trädgårdsskötsel samt krukväxter, jakt och fiske att vara en del av skriften. Dessa råd var troligen till större glädje för bönderna än spådomar. De svenska upplagorna av Bondepraktikan tog ingen hänsyn till landets stora klimatskillnader, eller böndernas vitt skilda förutsättningar.

År 1755 skapade Linné en blomsteralmanacka där han noterade årets och växternas faser samt växternas mognad i sina trädgårdar och på ängarna vid Uppsala. Detta för att bättre förstå när på året det var rätt tidpunkt för exempelvis sådd, slätter och skörd. Växterna och vädret var förutsättningen, inte något siande. Om en sådan skrift gjorts speciellt för de lokala förhållandena vid Råshult Södregård hade de av Linné angivna datumen skjutits fram någon dag på grund av det gynnsammare klimatet. Men Linné var även noga med att förklara att årstiderna inte är helt fastlagda och kan skjutas både fram och tillbaka. Det som var helt säkert var att alla blommor blommar i samma följd. Ingen skyndar ifrån den andra, utan följer sin naturliga ordning.

Omslaget till den första svenska utgåvan av Bondepraktikan från 1662.

Ur Linnés Blomster-Almanack: *Fastän nu året är delat i lika tider, och solen verkar lika vid varje tid på vårt jordklot, kommer likväl sommaren icke att mätas efter detta, eftersom mycken is, snö och nordanvind med mera, förhindra att luften i vårt land uppvärms lika fort varje år; men allt eftersom luften uppvärms, rättar sig också året, vilket allra bäst kan uträknas med blomstrens hjälp.*

Omslag till Linnés Blomster-Almanack från 1757.

JANUARI

(Vintertiden, Glacialis)

Från vintersolståndet till vårdagjämningen.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Under januari månad påbörjas planeringsarbetet för det kommande odlingsåret på Råshult Södregård. Arrendatorerna bestämmer vad som ska odlas på de sju åkerlapparna på gårdet och vilka arbetsinsatser som behöver göras under det kommande året. Fröer beställs för årets odlingar i kålgården. Under vintermånaderna sker det mesta av arbetet på kulturreservatets utmarker i Söderhagen. Träd och sly gallras och ris tas bort. På utmarken samlas även ved för husbehov. Arbetet i Söderhagen efterliknar hur utmarkerna användes inom det förindustriella jordbruket. I ladugården pågår den dagliga skötseln av kulturreservatets djur. Om det inte är för kallt och om vädret tillåter vistas djuren utomhus dagtid. Under vintern är Linnéstugan och hembygdsmuseet stängt. Men kulturreservatets trädgårdar och gårdets åkrar och ängar går att besöka året runt.

Råd enligt Bondepraktikan:

Jag röker mitt kött i denna tid,

jag äter och dricker förutan nit,

Intet blod will jag nu af mig låta,

Förthy, i denna månad månd' det ej båta.

På vintern kan du röra dig fritt i kulturreservatet eller vandra på någon av de markerade stigarna och uppleva det gamla odlingslandskapet i vintervila.

Foto: Josefine Ahlqvist, Kulturparken Småland AB, 2020.

Byggnaderna på Råshult Södregård

Byggnaderna i kulturresevatet Linnés Råshult utgör en spännande blandning, där de flesta är uppförda under tiden då Södregården fortfarande var komministerboställe. På gårdens utmarker finns två rekonstruerade ängslador, och i en backe söder om ladugården står en rekonstruerad linbasta. Vid gårdstunet finns de äldsta husen.

När komministerbostället beboddes av familjen Linnæus låg byggnaderna samlade runt gårdstunet. Rester av grunderna till dessa hus hittades vid arkeologiska undersökningar och utgrävningar 2004 och 2006. Nordost om Linnéstugan finns en tydlig rektangulär upphöjning i marken, som utgör resterna av det boningshus som fanns på platsen innan Linnéstugan uppfördes. Det är troligt att Linné föddes i en högloftsstuga som låg på denna plats, i maj 1707. Huset hade byggts av hans far Nils två år tidigare. Efter utgrävningarna restaurerades gårdstunet och fick den kullerstenslagda yta vi ser idag.

Den mest utmärkande byggnaden på Råshult Södregård är Linnéstugan. Den drygt 250 år gamla byggnaden har huserat minst tio komministrar fram till början av 1900-talet, och under dessa år förändrats en hel del. Fasaden har varit både putsad och brädfodrad, och kring 1800-talets mitt lät komministern Montelin bygga på en andra våning med ett uppskjutande mittparti på fasaden, för att kunna rymma sin stora familj. Linnéstugan var då utseendemässigt långt från det hus vi ser på platsen idag.

År 1904 upphörde Södregården att vara komministerboställe och började istället arrenderas ut. Ungefär samtidigt blev Råshult ett allt populärare besöksmål och arrendatorerna

var något beklämda över strömmen av turister till gården. Detta föranledde att en ny arrendatorsbostad uppfördes runt 1930. Samtidigt hade man från statligt håll börjat intressera sig för Råshult, och Hembygdsföreningen Linné beviljades pengar för att restaurera Linnéstugan. Restaureringen, som fullbordades först 1943, leddes av arkitekten och museichefen Paul Boberg vid Smålands museum. Det var ingen enkel uppgift för Boberg att göra upp planer för restaureringen. Linnéstugan var kraftigt omgjord och många tillägg behövde tas bort för att få fram ett mer ursprungligt utseende. Till sin hjälp hade han ett fåtal äldre avbildningar, och byggnaden i

Arkeologerna Jessica Wennerlund och Johan Åstrand från Smålands museum dokumenterar gårdstunet utanför Linnéstugan. Foto: Martin Hansson, Smålands museum, 2006.

Från norr till söder står Norregårdens mangårdsbyggnad som idag är hembygdsmuseum, Södregårdens mangårdsbyggnad, även kallad Linnéstugan, samt magasinet.

sig själv. Lager efter lager togs bort, både invändigt och utvändigt. Byggnaden återfick sin ursprungliga planlösning, och dörr- och fönsteröppningar fick samma mått och placering som när huset uppfördes. Nya fönster och dörrar sattes in, tidstypiskt utformade enligt förlagor från 1700-talet. Taket kläddes med torv och husets timmerväggar blottlades. Restaureringen fick en hel del kritik, där framförallt fasaden och taket ifrågasattes. På norra och västra väggen finns än idag huggmärken kvar efter tiden då dessa var reveterade, d.v.s. putsade på trästomme. Dessa var ju inte en del av byggnadens ursprungliga utseende. Boberg försökte lösa problemet genom att impregnera väggarna med tjära, men alltjämt finns det huggmärken kvar.

Linnéstugan har varit museum sedan restaureringen 1943. Inför Linnés 300-årsjubileum 2007 tog man restaureringen av Linnéstugan ytterligare ett steg, då både husets interiör och exteriör rustades för att efterlikna en komministerbostad som den kan ha sett ut kring Linnés födelse. Gestaltungsunderlaget togs fram av författaren, fotografen och före detta länsantikvarien på Gotland, Marita Jonsson. Marita har utöver arbetet med Linnés Råshult skrivit om Carl von Linnés vistelse på Gotland, och hon tilldelades Smålands akademis Linnépris 2007. Sedan 1977 är Linnéstugan skyddad som byggnadsminne.

Strax söder om Linnéstugan ligger ett litet sädesmagasin med två våningar. Bottenvåningen var ursprungligen visthus medan vindsvåningen användes för lagring av säd. Idag nyttjas byggnaden som redskapsbod. Sädesmagasinet omnämndes

Byggnaden som i dag är Linnéstugan var kraftigt ombyggd och tillbyggd före restaureringen.
Foto: Paul Boberg, Smålands museum, 1938.

Tre glada herrar framför den nyrestaurerade Linnéstugan.
Foto: Jan Erik Anderbjörk, Smålands museum, 1941.

Det uppdukade bordet i Linnéstugans kök visar hur det kan ha sett ut i ett prästhem i början av 1700-talet.

som nyuppfört i ett syneprotokoll år 1848, och ersatte då ett äldre magasin som funnits på samma plats. Varje gång en ny komminister flyttade in på Södregården utfördes en besiktning av byggnaderna, en så kallad tillträdessyn.

Söder om Linnéstugans kullerstenslagda gårdstun ligger ett litet hus för ancor och höns. Denna byggnad uppfördes på 1910-talet som brygghus. Brygghuset användes för allsköns aktiviteter som krävde eldstad. I byggnaden kunde man till exempel tvätta och brygga öl.

Ladugården uppfördes 1872, vilket också står inhugget i stenen på norra gaveln. Bottenvåningen är byggd i huggen sten och utgörs av ett stort fåhus och stall, där kulturreservatets djur bor vintertid. Övervåningen innehåller lada och tröskloge. Direkt öster om ladugården syns en rund upphöjning i marken, vilken är återstoden av en så kallad vandring. En vandring är en kraftkälla som driver tröskan, där dragdjur spändes för en bom fäst vid ett kuggjul. Hästarna eller oxarna gick sedan runt, varv efter varv, medan kugghjulen överförde kraft till tröskverket inne i ladugården. Tröskverket användes för att separera sädeskornen från halmen.

Öster om det gamla komministerbostället uppfördes en arrendatorsbostad mellan 1926 och 1930. Byggnaden brukas än idag som arrendatorsbostad åt dem som bedriver det praktiska jordbruket och skötseln av trädgårdarna, ängarna och skogen i kulturreservatet.

Strax söder om ladugården, i en sluttning i norra delen av gårdet, står en rekonstruerad linbasta. En linbasta är en form av bastu där man torkade skörden av lin under de blöta höst-

månaderna. Den rekonstruerade byggnaden står på samma plats som byns linbasta och badhus gjorde vid laga skifte 1842. Troligtvis påbörjades rekonstruktionen av linbastan redan under 1930-talet, men enligt Hembygdsföreningen Linné var den färdigställd först 1952.

På kulturreservatets utmarker ligger två rekonstruerade ängslador, vars utseende är baserat på lokalt förekommande ängslador från 1700-talet. De är uppförda på de platser där ängslador fanns vid tiden för laga skiftet.

Ängsladorna är knuttimrade och har halmtak. I underkanten av ängsladornas gavelrösten sitter bräddpanelen fast med snidade tappar, vilka kallas för dragnaglar.

Under sommaren 2020 fick linbasta ett nytt tjärat faltak.

Bredvid ladugården finns en gammal stensatt jordkällare, som uppfördes någon gång mellan 1824 och 1836. Den ligger ingrävd i sluttningen med dörren åt väster. Från gårdsplanen ser man bara det grå faltaket.

FEBRUARI

(Tjäldraget, Regelationis)

Från det snön börjar först smälta, tills isen går bort.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

I februari påbörjas förkultiveringen av de växter som ska odlas i kålgården. All odling i kulturreseptatet är ekologisk och frön sås i ekologisk såjord. Förkultiveringen i Råshult Södregård börjar tidigt på året, så att plantorna har vuxit till sig ordentligt när det är dags för utplantering i köksträdgården. Det sker när det inte längre är risk att plantorna kommer ta skada av frost. Då Linnés Råshult är ett besöksmål med fokus på det förindustriella odlingslandskapet är det extra viktigt att det tidigt finns just odlade växter att titta på.

I februari månad pågår stiftelsen Linnés Råshults planering för arbetet under turistsäsongen och datum för sommarens kommande aktiviteter och specialguidningar börjar annonseras. Under månaden fortgår arbetet med kulturreseptatets stallade djur.

Råd enligt Bondepraktikan:

*Den tisdag, som i Fastlagsveckan falla,
skall man betrakta som alla fromma änglars dag.*

*Densamma morgon skall man planta in,
och så frö i alla änglars namn,
så blir det alltid grönt och kommer till gagn.*

Redan i februari påbörjas arbetet med att förkultivera de grödor som ska planteras ut i kålgården. På bilden ser Lena ärtor.

Ett lätt snöfall bildar vackra mönster mellan kullerstenarna på gårdstunet. Foto: Josefine Ahlqvist, Kulturparken Småland AB, 2020.

Jorden

Vårbruk innebär gödsling, jordbearbetning och sådd, som man gör på de sju åkrarna på Råshults Södregårds gårde. Beroende på väderlek behöver jorden bearbetas olika mycket. En torr vår gör att ogräset inte växer i någon större omfattning, och jorden kräver då inte lika mycket jordbearbetning. En blöt vår ger en tung jord med mycket ogräs. Den första luckringen av jorden på åkrarna görs med traktor och harv.

Under Linnés tid bearbetades åkrarnas jord med årder och harv. Årdern är en föregångare till plojen och har använts och utvecklats under flera tusen år. Det finns indikationer på att årder har brukats med hjälp av dragdjur i bortåt 5 000 år. Det kallas att ärja. När man ärjar luckrar man upp fåror i jorden, där man sedan kan så. Till skillnad från plojen har inte årder någon vändskiva, som vänder jorden upp och ner. För att få en så lucker jord som möjligt ärjade man både på längden och på tvären.

För att få en jämnare åkeryta efter plöjning eller ärjning, samt för att riva upp ogräsrötter, använder man en harv. Under tidigt 1700-tal använde man en typ av pinnharv med trätenar som drogs genom det översta lagret av den förbearbetade jorden. Trätenarna blev fort utslitna och i de steniga småländska jordarna var bearbetning av åkrarna ett mycket mödosamt arbete. Trots århundraden av stenröjning är de småländska jordarna fortfarande märkbart steniga och åkrarna

i Råshult utgör inget undantag. Arrendatorerna använder en fjäderharv som är ergonomisk och luckrar jorden bra. Det är ett redskap som tillhör det sena 1800-talet och den agrara revolutionen, och Carl von Linné fick aldrig se dess like. Men det är välmotiverat att använda fjäderharven på åkrarna i Råshult eftersom den i mycket stor utsträckning gör det arbete som årder och pinnharv skulle gjort, utan att gå sönder i den steniga jorden. Resultatet av jordbearbetningen med fjäderharven ger samma förutsättningar för grödorna som 1700-talets metoder.

En av ängsladorna. Virket är avsiktligt byggt glest för bättre luftning av hö som förvaras här.

Lena och nordsvenska hästen Hilma harvar åkern med en fjäderharv inför årets odlingsäsong.

MARS

(Såningstiden, Germinationis)

*Från det sädesärlan kommer till svalans ankomst,
från första blomman till första träd börjar spricka ut.
Så länge som vårlövköjan blommar.
Ur Linnés Blomster-Almanack.*

Under mars månad fortgår förkultiveringen. Samma sorts växter frösås i regel mer än en gång. Det gör det möjligt att kunna sätta ut nya plantor om de som planterats i kålgården skulle råka bli skadade eller något oturligt ske med sådden. I mars påbörjas vårstädningen i köksträdgården, lustgården och gårdstunet. Alla ängar fagas. Löv och ris måste bort innan gräset börjar växa så att ängarna kan slås med lie eller slätterbalk. I slutet av månaden börjar lamningstiden, som är fårskötselns mest arbetsintensiva period under året. Då är det viktigt att hålla extra rent i ladugårdens djuravdelning och vara förberedd på att hjälpa de tackor som får problem. De svenska lantrasfären är i regel väldigt tåliga och duktiga på att ta vara på sin avkomma, men ibland föder en tacka fler lamm än hon kan ta hand om. Dessa lamm klarar sig om man föder upp dem med mjölk på flaska. När dagarna blir lite längre i slutet av mars börjar hönsen och myskankorna att värpa och göra i ordning sina reden inför ruvning.

Råd enligt Bondepraktikan:

*Jag beskärer mina trä i tor:
Plöjer därtill min åker och jord,
Denna månad låt inte blod,
Bad och svett är mig god.*

I slutet av mars är det full fart inne i ladugården där lamningen pågår.

Gårdstunet med Linnéstugan, Magasinet och Lustgården och dess nio planteringar tidigt på våren innan träden fått löv och alla de perenna växterna hittat upp ur jorden.
Foto: Patrik Fransson, Kulturparken Småland AB, 2020.

Åkrarna

Tidigt på våren blir ängsmarken längs gärdesgården tydligt grön. Bredvid ängen syns en spirande åker där höstråg såddes innan vintern. Överst i bild en åker som förbereds för årets sådd. Foto: Patrik Fransson, Kulturparken Småland, 2020.

Hankärdesgården håller boskap utestängd från åker och ängsmark.

I ängen inom kulturreseptatet Linnés Råshult finns sju små åkrar med en sammanlagd yta av 0,7 hektar. På Linnés tid var åkrarna större men förhållandet mellan idag brukad åker och äng var densamma, cirka sju gånger så mycket äng som åker. Här finns även ytor som röjts från sten och odlats upp betydligt senare, men dessa brukas idag som äng. De sju små åkrarna har fått namn efter sina egenskaper eller av företeelser i deras närhet. De kallas Stensåker, Törnesåker, Rönnebergåker, norra och södra Hellesåker samt två vid namn Nylänne.

Ju närmare åkerlapparna ligger gårdsbebyggelsen och "gödselstacken", desto bördigare är de.

Åkrarna och trädgårdsodlingarna i kulturreseptatet gödulas på våren och då endast med den kompost som skapas på gården. Komposten innehåller det som mockas ur ladugården samt trädgårdsavfall och köksavfall. Det är tveksamt om gödseln räckte till både åkrar och trädgårdsodlingar under 1700-talet, men idag producerar kulturreseptatet löpande hela sitt behov av gödning.

APRIL

(Lövsprickning, Frondescentiae)

Under det alla träd spricka ut från häggen till asken, från svalans ankomst till tulpanen.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

I april månad sätter vårbruket i gång på allvar vid Råshult Södregård. Åkrarna förbereds för den kommande sådden, som görs på en åker i taget fram till i maj. April är en arbetsintensiv månad, eftersom hela kulturreseptatet måste vara i god ordning inför den årliga säsongöppningen den första maj. Runt om i reservatet rensas vandringslederna och arbetet med att rensa, klippa ner och städa i köksträdgården fortsätter. På Linnés tid kallade man vårstädningen av ängarna för rishämtning i södra Småland Detta görs bäst innan vitsipporna blommar. Växtresterna eldas på stigarna i kulturreseptatet, vilket bidrar till att vägen blir väl synlig och inte växer igen. Denna barmark är bland annat hemvist för vilda bin, som gärna bygger sina bohålor i den kompakta jorden. De tusentals turister som årligen promenerar på stigarna hjälper till att hålla marken hårt packad, vilket i sin tur främjar boendemiljöerna för vildbina.

När jorden blivit tillräckligt varm och frosten håller sig borta kan de första grödorna planteras ut i kålgården. I köksträdgården byggs stöd för de klättrande växterna och runt om i reservatet ser man över inhägnader, inför att djuren ska ut på bete. Under månadens första hälft fortsätter även lamningen och hönsen och mystkankorna lägger ägg och ruvar. Kring månadsskiftet april/maj brukar representanter från Länsstyrelsen komma på årets första tillsynsbesök, för att se hur arbetet i kulturreseptatet framskrider.

Lena räfsar löv som eldas på stigarna ute i ängen. Foto:Tore Sjöqvist

Råd enligt Bondepraktikan:
*April månad kallar man mig,
Att plöja och så lär jag dig,
Jag låter slå nu min median,
Att jag min sundhet hav kan.*

*Så och skär i rättan tid,
Bruka jorden med stor id,
Så finner du välsignelse rik.*

Ängsmarkerna i Råshult är hemvist för flera vilda biarter, varav några är mycket sällsynta. Bland dem slättersandbi (*Andrena humilis*), vädgökbi (*Nomada armata*) och storfibblebi (*Panurgus banksianus*). När den biologiska mångfalden i Stenbrohult inventerades år 2009 hittades hela sjuttio arter av bin i Råshult, och nio arter av humlor. På bilden syns en ljunghumla.

Bovete (*Fagopyrum esculentum*).

Örtgården, humlegården, kålgården och fruktträdgården från ovan.
Foto: Patrik Fransson, Kulturparken Småland AB, 2020.

Sådden och grödorna på åkern

På åkrarna odlas mest råg, då det var den huvudsakliga grödan under Linnés tid. På de bördigaste jordarna närmast gårdsbebyggelsen odlas vete. Därutöver odlas även korn, havre och lin. Alla dessa grödor förekom på åkrarna vid Råshult under 1700-talet. Odlingssäsongen 2019 prövade man för första gången att odla bovete, med gott resultat. Bovete är en mycket gammal kulturväxt som odlades i södra Sverige under tidigt 1700-tal. 1753 gav Carl von Linné den namnet *Polygonum fagopyrum*, men därefter har både arten och släktet som arten hör till döpts om. Det vedertagna vetenskapliga namnet för bovete idag är *Fagopyrum esculentum*.

De sju åkrarna på gårdet sås under en intensiv period i slutet av april med de typer av utsäde som ger skörd under säsongen. Utsädet sprids för hand med hjälp av ett såkar, den behållare man har utsädet i. Med en regelbunden rytm kastar man kornen med ömsom höger hand, ömsom vänster hand i en vid båge från sida till sida, för att få en jämn spridning av kornen. När man sår på detta vis är det viktigt att ha vinden i ryggen, så man inte får utsädet blåst tillbaka mot sig. Därefter behöver kornen myllas ner i jorden för att gro. Detta gör man med hjälp av en hästdragen fjäderharv. I detta skede borstar man även av större stenar i åkern för att de korn som hamnat på villovägar ska hitta ner i myllan. Sopning av åkerns stenar var en självklarhet förr i tiden, då vartenda korn i utsädet ansågs vara för värdefullt för att gå till spillo. När kornen myllats ner av harven trycker man till jordytan med hjälp av en hästdragen vält. Vältning görs för att packa jorden, så att den får god kontakt med de korn man har sått.

Michaël sår kornen genom att taktfast kasta ut dem över jorden.

Michaël sopar ner alla korn som hamnat på stenar där de inte kan gro.

Utsäde kallas de spannmålskorn som sparas för att användas till sådd på åkrarna nästa år. De korn som inte behövs till utsäde kan malas till mjöl eller användas som djurfoder. Här korn av kulturväxten Ölandsvete.

På åkrarna odlas höst- och midsommarråg, vilka fått sitt namn efter den tid på året de sås. Midsommarrågen, och till viss del även höstrågen, växer upp till små tuvor som på senhösten betas ner av fåren. Nästkommande år växer rågen upp igen, för att skördas i slutet av sommaren. Råg (*Secale cereale*) var från 1500-talet fram till början av 1900-talet den vanligast förekommande brödsäden i södra Sverige.

MAJ

(Blomstertiden, Florescentiae)

*Från första vinterrågaxet till dess det blommar,
från tulpanen till fetknopparna.*

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Den första maj är det dags för den årliga säsongöppningen av Linnés Råshult. Kafét, Linnéstugan och hela trädgården öppnas för besökare. I maj månad släpps fåren och lammen ut på bete på kulturrestatens utmarker i Söderhagen. Hönsen och myskankorna ruvar och de första kycklingarna och ällingarna kläcks. Runt om i reservatets trädgårdar, på åkrar och ängar spirar ny grönska. Den 23 maj firas sedan vanligt Carl von Linnés födelsedag, och under månaden påbörjar säsongens guidade turer med olika teman, där Blomsterkonungen gestaltas i egen hög person.

Råd enligt Bondepraktikan:

Om Solen S:t Urbani dag klar skyn

Tå bliver det år nogsamt vin

Regnar det tå så kommer stor skada på henne

Med lång Förfarenhet gives det tillkänna.

Pingesdag regn är sällan god

Sätt ditt hopp till Gud med ett fritt mod

Sist i maj månad knoppas eken

Fullkomnas knopparne det är ett god tecken

En god ollon därefter månd' komma

Som mången gör stor lycka och fromma

I maj har bladen från de vitlökar som sattes hösten innan vuxit till sig, och kålgården är redo att ta emot de förkultiverade växter som skyddats från kyla i växthusen.

Ur Linnés Blomster-Almanack:

*Våren är fågringens tid; allt livas och blomstrar om våren.
Och över allt på vår jord av ljuvelig älskog det sjuder.*

I slutet av maj börjar aklejorna, *Aquilegia vulgaris*, att blomma runt om i nyttoträdgårdarna. I Råshult finns flera olika sorter med stor variation i färg och form. Aklejorna har hämtats från gamla trädgårdar i trakten.

Djuren i Råshult

De flesta djur som hålls i kulturresevatet Linnés Råshult är svenska lantrasdjur. Dessa är mer representativa för hur boskap, arbetsdjur och fjäderfån såg ut förr, innan de moderna högvakastande och industrianpassade djuren avlades fram. Våra svenska lantraser har människor hållit som husdjur och boskap under mycket lång tid. De har genetiskt anpassat sig till de lokala förhållandena på platser där de levit i generationer. De länder, inklusive Sverige, som undertecknat konventionen om biologisk mångfald har även åtagit sig ansvaret att bevara sina lokalt särpräglade djurraser.

Fjäderfån

Svenska Lanthönsklubben, SLK, är en levande genbank för våra lantrasfåglar. Idag finns det elva sorters höns, fyra sorters ankor samt två typer av gäss, som är så tydligt präglade av sina historiska levnadsförhållanden att de anses som rena lantraser. I Råshult hittar man två av dessa fåglar, Åsbohönan och den svenska myskankan.

Åsbohönan har sitt ursprung i småländska skogsbygder. Den är en av de minsta lantraserna utan att för den skull räknas som dvärghöns. Åsbohönsen har under hundratals generationer anpassats till karga förhållanden, där tillgången på mat inte varit den bästa. De är smarta och väldigt duktiga på att hitta egen föda, och samtidigt uppmärksamma på sin omgivning. De har också en varierad och färgrik fjäderdräkt. Samtliga tamhöns härstammar från den röda djungelhönan. Idag räknas tamhönan som en egen underart, med det veten-

skapliga namnet *Gallus*. Tamhönsen fick dessutom det beskrivande epitetet *domesticus* tillagt i sitt vetenskapliga namn. De vilda myskänderna kommer ursprungligen från Sydamerika, där de domesticerades och hölls som tama ankor av lokala indianstammar. Redan kring mitten av 1500-talet hade myskankan fått spridning i Europa, men i Sverige beskrevs den först av Linné under hans skånska resa år 1749. De ankor som Linné påträffade kom generation efter generation att anpassas till svenska förhållanden. Myskankorna blev köldtåligare och fick en brokig fjäderdräkt i svart och vitt. De kom att särskiljas från andra sorters myskankor under 1980-talet, och skyddas nu i genbanken som en lantras. År 1758 beskrev och namngav Carl von Linné myskankan, *Cairina moschat*.

Myskankor.

Fåren

De svenska lantrasfåren kallas för allmogefår, och idag finns tio raser som härrör från olika lokala miljöer bevarade i genbanken. Utöver dessa finns även fyra utpräglat svenska fårraser, där till exempel gutefåret ingår. Allmogefåren är mindre än nutida produktionsfår och har större variation i färgsättning och ullsorter. Det finns inget allmogefår som präglats av småländska förhållanden, utan de flesta sorter kommer från skogsbygder i Mellansverige. Där har de levt isolerat och kunnat utveckla sina karaktäristiska särdrag. I Råshult har man valt att hålla värmlandsfår, även kallade värmländska skogsfår. De är bland de största allmogefåren och har en mycket stor variation i både färg och ulltyp. Baggas har vanligtvis horn och tackor är kulliga med så kallade hornknappar. De värmländska fåren är trygga med sin flock och är vanligtvis mycket tama och trevliga, vilket är viktigt då fåren strövar fritt inom kulturreseptatet och ofta kommer i kontakt med besökande.

Tamfåret härstammar från vilda får, *Ovis orientalis*, som förekommer i västra och centrala Asien. Carl von Linné beskrev och namngav tamfåren *Ovis aries* 1758, men han kom själv aldrig i kontakt med vilda får. De senare beskrevs och namngavs enligt Linnés *Systema naturae* först 1774, av den tyske naturforskaren Johann Fredrich Gmelin.

Värmländska skogsfår.

Brukshästen

Före den så kallade agrara revolutionen, som startade på 1700-talet i Västeuropa, var hästar och oxar bondens bästa vänner. Hästen domesticerades för mer än 6000 år sedan, och få djur har varit till så mångsidig nytta för människan. Förutom som riddjur kunde tamhästen användas för att dra tunga jordbruksredskap på åkrarna och timmer i skogen. Carl von Linné var den som gav tamhästen dess vetenskapliga namn 1758, *Equus ferus caballus*.

På Råshult Södregård har man de senaste trettio åren använt nordsvensk brukshäst för att dra harv, årder och vält på åkrarna. Den nordsvenska brukshästen är idag en egen hästras, som till stor del härstammar från de arbetshästar som använts sedan bronsåldern runt om i Skandinavien. Standarden för rasens utseende och egenskaper är emellertid knappt hundra år gammal. Det som utmärker den nordsvenska brukshästen är dess mångsidighet, arbetsvilja och goda temperament. Den är väl anpassad för att röra sig över både stock och sten. Under 1800-talet, då jordbruket blev allt mer industrialiserat, började man importera större och starkare hästraser från Europa för att kunna bruka allt större åkerarealer. Den som fick störst genomslag var ardennerhästen, som tillsammans med nordsvenska hästen idag är klassade som svenska brukshästraser. I norra Sverige var emellertid behovet större av en mångsidig häst. Detta gjorde att den inhemska skandinaviska arbetshästen föredrogs inom jordbruket. Historiskt sett har brukshästarna använts till långt mer än jordbruk. Fram till början av 1900-talet var det denna typ av häst som

Den nordsvenska hästen Hilma.

drog vagnar med både folk och varor i våra städer. Brukshästen användes flitigt inom det militära, som ridhäst och för att dra allt från vapen till förnödenheter. Enkelt uttryckt var alla transport som idag görs med ett motoriserat fordon en gång dragna av hästar.

JUNI

(Kartetiden, Grossificationis)

*Under hela den tiden fetknopparna blomma,
ifrån den blekgula till den brandgula Hemerocallis.
Ur Linnés Blomster-Almanack.*

Under juni månad ligger fokus på att hålla ordning i köks-trädgården och lustgården, på gårdstunet och kring byggnaderna. Allt måste vara i toppskick i trädgården under högsäsongen, då man har flest besökare. Samtidigt förbereder man inför den kommande slåttern i juli, och då kommer trädgårdsskötseln i andra hand. Hembygdsföreningen Linné anordnar årligen midsommarfirande i Råshult och håller museibygnaden i Norregården öppen för besökare. På gårdets åkrar växer säden. I slutet av månaden blommar flera av de idag ovanliga och slåttergynnade växterna på ängarna.

Råd enligt Bondepraktikan:

*Nu vill jag mitt hö avslå,
Och riva detsamma också,
I denna tid jag litet sova vill,
Och äta laktuka med ättika därtill.*

Lena berättar om kålgården för besökare.

Foto: Josefine Ahlqvist, Kulturparken Småland AB, 2020.

Åker och äng i juni.

Råshults trädgårdar

Adonis Stenbrohultensis

Lustgården

Vid Linnéstugans södra gavel ligger en liten blomsterträdgård som kallas för Lustgården. Den är gjord för att efterlikna den trädgård som Nils Linnæus anlade på Råshult Södregård 1706, och som lär ha varit en gåva åt hans nyblivna hustru Christina Broderonia. Linnés bror Samuel Linnæus berättar om trädgården i ett brev år 1778: *I denna planterade han åtskilliga växter och helst sådana, som hade vackra blommor. I denna trädgård hade sal far själv med egen hand gjort en upphöjning så som ett runt bord, runt omkring sängar med örter, som skulle föreställa gästerna, och blomster avbildade rätterna på bordet.* I slutet av 1970-talet fick akademiörtagårdsmästaren Gunnar Petersson vid Linnéträdgården i Uppsala i uppgift av Hembygdsföreningen Linné att hjälpa dem återskapa Nils trädgård. Han använde sig av Samuel Linnæus beskrivning samt av Linnés växtförteckning *Adonis Stenbrohultensis*, som listade alla växter som Nils Linnæus hade i sin omtalade trädgård vid prästgården i Stenbrohult. Markarbetet och planteringen av de 60 olika ”örterna” utfördes under sommaren och hösten 1979, och flera av växterna hämtades från Linnéträdgården i Uppsala. Redan på 1950-talet hade man gjort ett försök till rekonstruktion av Nils trädgård, men den hade vuxit igen och var enligt Gunnar Petersson en sorglig syn.

I samband med en satsning på trädgårdsanläggningarna 2006 förändrades växtinnehållet i lustgården efter äldre förslagor. Runt bordet i Lustgården, som är den runda planteringen i mitten, finns åtta planteringar som var och en representerar en person. De fyra planteringar som innehåller bondpioner symboliserar kvinnorna vid bordet.

Många av växterna i trädgårdarna är även populära hos insekterna som bolltistel (*Echinops sp.*).

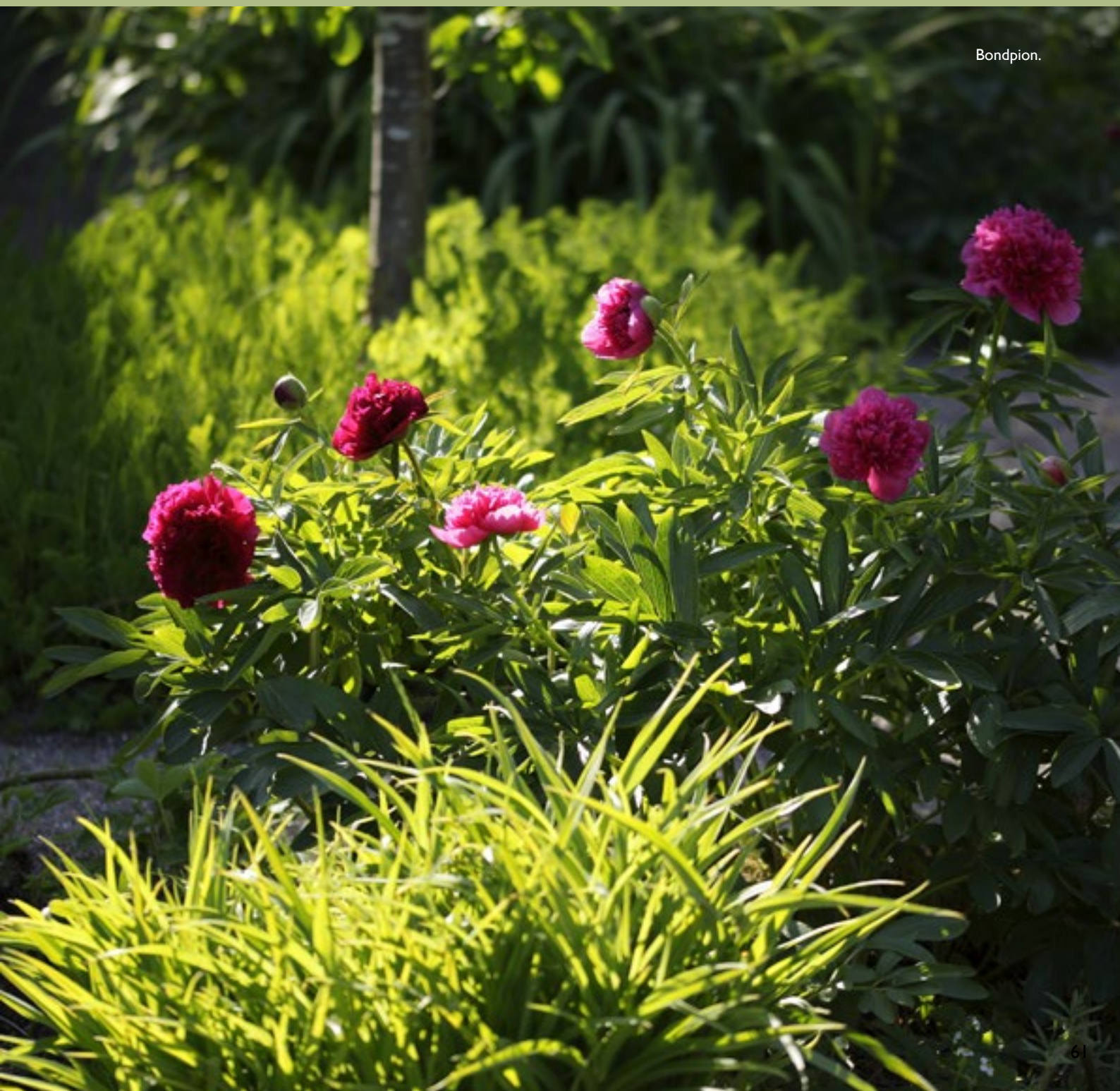

Bondpionen tillhör pionsläktet *Paeonia*, som namngavs och beskrevs av Linné kring 1700-talets mitt. Just bondpionen, *Paeonia x festiva*, fick emellertid sitt vetenskapliga namn av den österrikiske botanikern Tausch. Bondpionen är en gammal kulturväxt, som tillkommit genom korsning av de två arterna bergspion och turkisk pion. Bondpionen odlades i svenska trädgårdar redan under Linnés tid och kallas ibland för "fattigmansros".

Öster om Linnéstugans gårdstun ligger inhägnade nyttoträdgårdar, som visar hur olika typer av växter odlades för gårdens försörjning utanför åkermarkerna och ängarna. Trädgårdarna fick sin nuvarande gestaltning i samband med Linnés jubileumsår 2007, men delar av dem är betydligt äldre än så.

De åtta planteringarna runt "bordet" symboliserar åtta personer. Dessa utgörs av Nils Linnæus själv och hans fru Christina Brodersonia. Vid bordet sitter även hans svärfar, kyrkoherden Samuel Brodersonius, med sin fru Elisabeth Lindelia samt Nils morbror kyrkoherden i Pjätteryd Sven Tiliander och hans maka Dorothea. Utöver dessa sitter Nils goda vänner, prosten i Virestads socken Haquinus Flintenseen och hans fru Anna Wiraenia vid bordet.

Bondpion.

Linné beskriver i sin Svensk flora att vänderot (*Valeriana officinalis*) användes av gotlänningarna mot hysteri, och som laxermedel i Ångermanland. Idag är Linnés art uppdelad i flera nya arter och underarter.

Örtagården

I Örtagården hittar man medicinalväxter och kryddväxter. Liksom i Lustgården är växterna i Örtagården hämtade ur *Adonis Stenbrohultensis*. Enligt Linnés växtförteckning fanns det fler än 220 olika växter i faderns trädgård vid prästgården i Stenbrohult, men många av dessa hade ursprungligen planterats på Råshult Södregård. Hur många växter Nils Linnæus hade lyckats samla i sin trädgård i Råshult vet ingen, men de som finns att se i trädgårdarna ger förhoppningsvis en rättvisande bild av den mångfald som fanns här i början av 1700-talet.

Ebetvis.

Botaniska teckningen av Ebetvis, som är en variant av sockerrot.

Sockerroten var en gång i tiden ett självklart inslag i våra köksträdgårdar.

I Örtagården växer, bland mycket annat, den gamla kulturväxten sockerrot (*Sium sisarum*) som beskrevs och fick sitt vetenskapliga namn av Carl von Linné. Det är möjligt att den odlats i Sverige redan under medeltiden, efter att den spridits i Europa genom handel inom det romerska riket. Sockerroten är idag sällsynt och svår att få tag på. Men under Linnés tid var den en given växt i köksträdgårdarna. Sockerroten är en perenn växt vars grova vita rötter är ätliga och välsmakande, men något svårskalade. Den kan skördas under höst och sensommar och väletablerade plantor kan även ge skörd på försommaren. Mångfalden i odlingen av ätbara rotfrukter minskade i takt med potatisens ökande popularitet, och sockerroten försvann i stort sett helt från de svenska köksträdgårdarna under 1800-talet.

Lavedel.

Många av våra populära kryddväxter tillhör familjen kransblommiga växter.

I trädgården växer även medicinalväxter
som röd solhatt (*Echinacea purpurea*).

Vallmo.

Kålgården

I Kålgårdens fyra kvarter odlas grönsaker, baljväxter, lök och rotfrukter som fanns i köksträdgårdar under Linnés tid. I Kålgården är de flesta växter ettåriga, så kallade annueller, vilket betyder att de måste sås på nytt varje år. Men det växer även perenna växter som kronärtskockor, strandkål, vejde och isop i odlingsbäddarna. Kålgårdens annueller gynnas av att man roterar växtplats från år till år. Baljväxter som ärtor och bönor fixerar kväve i rotknölar, vilket ger en bra odlingsplats för exempelvis kålväxter året därpå, då dessa är kvävegynnade. Att byta växtplats är även bra för att förvirra övervintrande skadeinsekter. I kålgården roteras de olika växterna i treårsperioder, med vitlök, kålväxter och rotselleri första året, lök

Under sommaren är det viktigt att hålla kålgården välansad och fylld av grödor så att besökarna kan uppleva den mångfald av ätbara växter som odlades under 1700-talet.

Växterna i kålgården är inte bara till för att äta, de är även en fröjd för ögat.

och rotfrukter andra året och baljväxter tredje året. För att hålla ordning på växtföljden gör arrendatorerna en planeringskiss varje år. Då är det enkelt att gå tillbaka och se vilka växter som odlats på vilken plats från år till år. Längs med kålgårdens gärdesgård växer även smultron, rabarber, krusbär, vinbär och fläder.

I kålgården odlas bland mycket annat en liten schalottenlök vid namn potatislök, som är en gammal kulturväxt. Den sätts på hösten likt vitlöken, och varje lök ger flera små sidolökar som kan sköras nästkommande sommar. Den har fått sitt namn av att den förökar sig likt potatisen. Schalottenlökens vetenskapliga namn är idag *Allium cepa* Aggregatumgruppen.

Kålgården.

Potatislöken torkar på odlingsbädden i kålgården.

JULI

(Slåttertiden, Maturationis)

*Ifrån de vita fetknopparna eller Hemerocallis fulval,
tills ängsvädden börjar blomma.*

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Fram till den andra veckan i juli arbetas det för fullt med att hålla ordning i trädgårdarna runt gårdstunet. Men sedan börjar ett av de viktigaste momenten under brukningsåret, då det är dags för slåtter av ängarna. Gräs och ängsblommor ska torkas till hö och bli vinterfoder åt djuren. I Råshult hässjas höet för att torka. Under juli månad är det högsäsong, med många besökare i kulturresevatet. Flera dagar i veckan hålls guidade turer i Linnéstugan, i trädgårdarna och ute i gårdet. Besökare får uppleva det ålderdomliga jordbrukslandskapet med blomrika ängar och små åkrar med äldre sorter av våra sädesslag. Hembygdsföreningen öppnar museet och förevisar det svenska bondehemmet. Under slåttertiden gör Länsstyrelsen sitt andra årliga tillsynsbesök i kulturresevatet.

Råd enligt Bondepraktikan:

*Nu skär jag rågen, åker hem mitt hö,
Och det, som vått är, månd jag kringströ,
Hundredagarne gå nu an med största makt,
Därföre givar jag på min sundhet akt.*

Örtagården och humlegården.

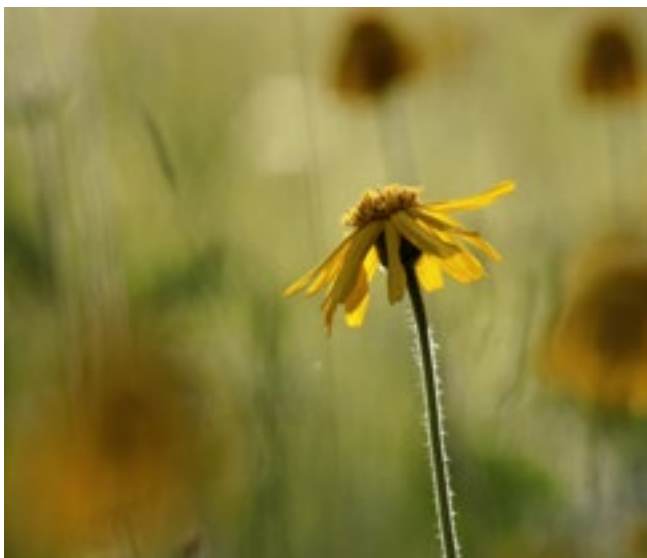
Linnéstugans arbetsrum. Här satt Råshults komministrar och skrev sina predikningar, skötte gårdens räkenskaper och tog emot sockenbor som ville rådfråga komministern i olika ärenden. Inför Linnéjubileet 2007 restaurerades byggnaden och väggarna fick en bemålning så som det kunde sett ut i den stuga där Linné föddes.

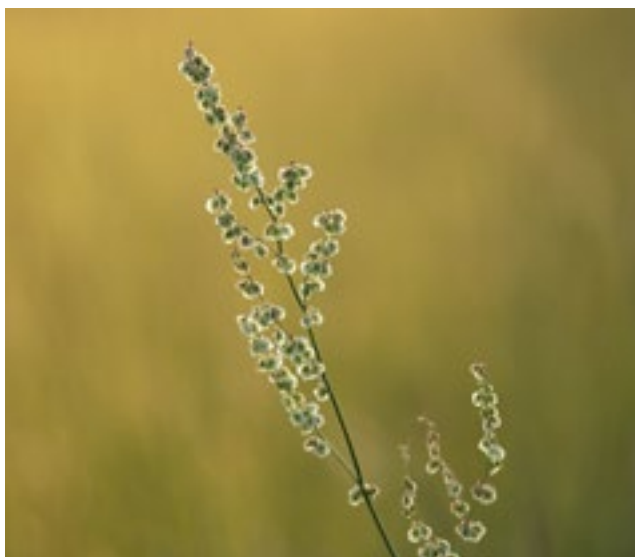
Under högsäsongen guidar Anton Härder Råshults besökare i ängar och trädgårdar. Iklädd rollen som Linné tar han med åhörarna till dennes barndomslandskap i Stenbrohult.

Ängarna i Råshult

Slätterängar som slås med lie enligt traditionella metoder är idag sällsynta. Det tillvägagångssätt som man skötte ängs- och betesmarker på i det förindustriella jordbruket, med lie och utan att lägga gödseln på dessa marker, gynnade den biologiska mångfalden. Fler arter av växter och insekter förekom därför i landskapet, jämfört med dagens jordbrukslandskap. Ängarnas artrikedom har skapats under en lång tids skötsel av människan. I Råshult finns en lång kontinuitet med slätter på traditionellt vis. Detta gör att ängarna är ovanligt artrika och uppvisar många riktigt sällsynta växter. I ängsbruket har man historiskt sett prioriterat de mest högvakastande partierna när ängen slås.

Jungfrulin (*Polygala vulgaris*). Foto: Marion Jannes.

Ängssyra är ätlig och på sin norrländska resa lärde sig Linné att samerna använde ängssyra (*Rumex acetosa*) till syrad mjölk (joubmo, gompä).

Slättergubbe (*Arnica montana*).

Det småbrutna landskapet innehåller många olika livsmiljöer för olika växter och djur såsom ängsmark, stenblock, buskar, träd, stengärdesgårdar med mera.

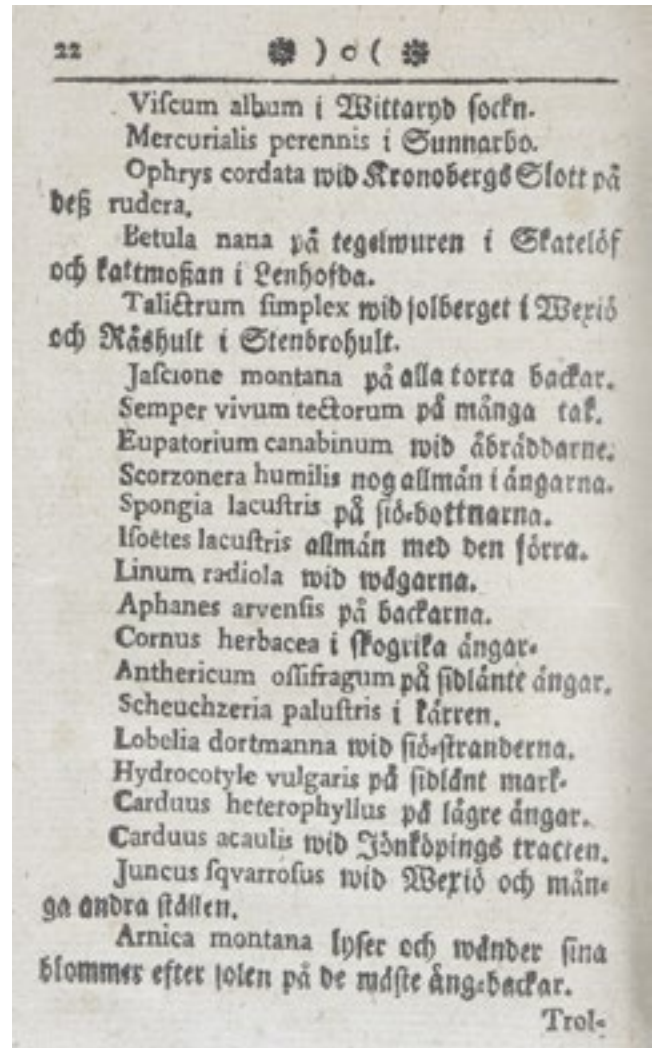

Rödklöver (*Trifolium pratense*). I sin svenska flora berättade Linné att rödklöver kan användas för att färga textil grönt, och att bröd kan tillagas av blommorna under hungersnöd.

Ängsmetallvinge (*Adscita staticites*) på åkervädd
(*Knautia arvensis*). Foto Marion Jannes.

Även på de mer svåråtkomliga växtplatserna har man avlägsnat gräs, blommor och sly. Förfarandet gör att stenrosen och sluttningar med barmark inte växer igen, vilket skapar attraktiva livsmiljöer för smådjur och insekter. Slåttern på Råshults ängar utförs på detta vis och har därför en mycket god inverkan även på mångfalden av insekter. Sammantaget har de historiska metoderna för skötsel av kulturreseptatet skapat en unik landskapsbild. Den har en för Kronobergs län enastående hög biologisk mångfald, och här har hittats 26 arter rödlistade växter och insekter. Den som besöker Råshult under sommaren har möjligheten att få se de allt mer sällsynta slättergynnade blommorna klockgentiana, granspira, slättergubbe, jungfrulin, svinrot, nattviol och jungfru Marie nycklar.

I Samuel Rogbergs bok *Historisk beskrifning av Småland* från 1770, skriver Linné avsnittet om *Smålands natural historia*, där han bland annat förtecknar växter som finns i Råshult.

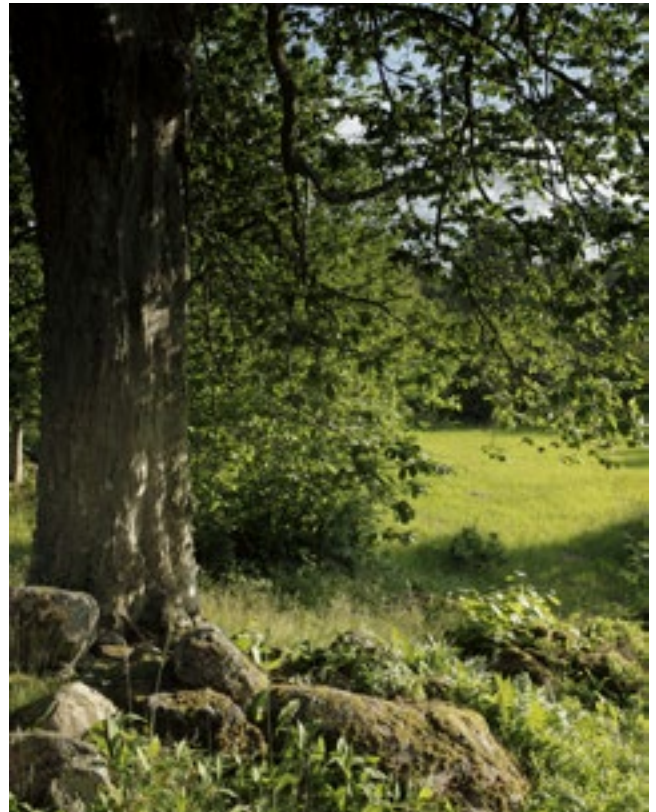

Höskörden begynner då linden blommar, ängsväplingen blommar, då skallergräset skallrar.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Slåttertiden i Råshult börjar den andra veckan i juli och pågår fram till slutet av september, då allt hö är bärgat. Man slår de sju hektaren äng med lie, men använder även en mindre handdriven slåtterbalk. Det nyslagna höet räfsas ihop med traditionella träräfsor för torkning ute på ängen. På småländska kallar man det för att ”räfsa brea”. Räfsningen hjälper till att sprida fröna från ängsväxterna. Höet får sedan torka färdigt liggandes på platsen, vilket kallas för ”torka på slag”. När det är torrt ska det bärgas och köras in till ladugården för vinterförvaring. Detta görs med en självlastande vagn. Även från vagnen sprids växternas fröer, när lasset körs runt på ängarna. När slåttern är över och skörden på åkrarna är bärgad släpps fåren ut på gårdet för efterbete. De trampar då ner frön från slåtterfloran i jorden, vilket har en positiv effekt på spridningen av ängsväxterna.

I ängen finns även andra nyttoväxter som historiskt sett har varit mycket viktiga i en självhushållningsekonomi. Här växer hassel, ek och bok, vars nötter och ollon förr togs tillvara. Under så kallade ollonår, då eken eller boken satte ovanligt mycket ollon, var dessa en utmärkt föda för gårdens grisar. På gårdet i Råshult växer även avenbok (*Carpinus betulus*). Råshult är en av de nordligaste platserna där man kan få se avenboken i sin naturliga trädform. Enligt Linné användes dess bark för att färga tyg, och dess hårda ved för att göra mindre träföremål.

Avenbok och äng.

AUGUSTI

(Skördetiden, Messis)

Från ängsvädden till tidlösan.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Augusti är en arbetsintensiv tid på Råshult Södregård. Under hela månaden fortgår slåttern på ängarna. Det nyslagna höet måste torka innan det kan lagras för vintern. Om det blir blött måste det vändas ute på ängarna, och när det sedan torkat ska det bäras till en plats där det kan lastas upp på vagnen. I början av månaden börjar säden på åkrarna att mogna och det blir tid för skörd. I nyttoträdgårdarna finns det nu fullt av grödor redo att sköras eller beskådas av besökare. Till exempel olika sorters lök, som får ligga och torka i solen. I augusti ska enligt tradition lindarna hamlas, om löven ska kunna användas som foder åt djuren. Augusti är också den sista månaden på högsäsongen, med programpunkter och guidade turer i lustgården, trädgårdarna och ängarna. Ett ständigt återkommande arbete under sommarmånaderna är att se till att stigar och gångar är tydliga att följa i kulturresevatet. Vegetationen på stigarna genom ängarna slås av och i trädgårdarna bättras gångarna på med olika material. I Lustgården är gångarna av grus och snäckskal, i kålgården och örtagården består de av hackad halm, och i humlegården är de täckta med bark.

Råd enligt Bondepraktikan:

*Nu slår jag av bjugget den vita,
Och ser dertill om lian kan bita,
Jag dricker och äter bitter mat,
Och plägar mig väl av skön sallat.*

Lena Michaëlsson kommer med en skottkärra full av nyskördat. Längs kålgårdens staket växer stockrosor.

I augusti börjar säden mogna.
På den gyllengula åkern växer Ölandsvete
som såddes i slutet av april.

Skördetid

I augusti mognar säden på åkrarna och det blir tid för skörd. På Råshult Södregård sker all skörd med lie, och man binder kärvar manuellt. Rågen skördas till bundna kärvar, som sätts på en så kallad "krakstör" för att torka ute på åkern. Åtta

kärvar knyts fast kring stören och ytterligare fyra kärvar träas på horisontellt för att bilda ett litet tak. Säden torkar bäst om axen ligger åt norr, och det lilla taket av kärvar skyddar mot hungriga fåglar. Denna konstruktion för att torka säden kallas

Skördad råg binds till kärvar.

för gubbe. Under Linnés tid var det ett utpräglat kvinnoarbete att skörda åkrarna. Det utfördes med handskäror, för att så få som möjligt av de värdefulla sädeskornen skulle gå till spillo.

Efter att skörden torkat på sina gubbar går säden till ett tröskverk i ladugården. När säden tröskas skiljer man kornen från halmen. Om rågen tröskas i en långhalmströska kan den så kallade långhalmen som rågen ger användas för att lägga nya halmtak eller reparera de befintliga halmtaken på byggnaderna i kulturrestatet. Skörden av spannmål används av arrendatorerna och kan både malas till mjöl eller ges som föda till djuren. Det skördade linet vidareförmedlas till kulturinstitutioner eller föreningar som arbetar med textilframställning.

En vass lie underlättar slätterarbetet.

Hamlade träd

Enligt Råshults Södregårds arrendatorer hamlas 365 lindar på kulturresevatets gårde. En lind för varje dag på året. Att hamla innebär att man beskär ett träd så att det i princip inte har några grenar kvar. Året efter skjuter trädet nya skott som beskärs på nytt efter ca tre till 10 år, beroende på när grenarna uppnått önskad grovlek. Syftet med detta var ursprungligen att ta till vara de lövtäckta grenarna som vinterfoder åt djuren, men de späda grenarna lämpade sig även för utvinning av lindbast. Traditionellt har man hamlat träden efter slåttern, men innan löven började få några höstfärger. Lind och ask var de trädsorter som främst brukades för hamling, då de gav en anseelig mängd löv. Alla ekar i Sverige tillhörde fram till 1829 kronan. Hamling har historiskt sett varit vanligare i södra Sverige, där tillgången på lövskog är god. De hamlade träden skapar en speciell landskapsbild, då avsaknaden av stora träd-kronor ger ett öppnare landskap. Träden åldras fortare men kan ändå bli väldigt gamla. Många svampar och insekter som behöver äldre träd eller skadad ved för sin fortlevnad trivs i områden där hamling sker.

I Råshult är nästan alla hamlade träd lindar, men det finns även enstaka askar som beskärs. Många av dessa lindar har uppnått en anseelig ålder och kan mycket väl vara rotskott från träd som hamlades under Linnés tid. Flera träd växer dessutom i gamla odlingsrösen, kring marker som började röjas långt innan Södregården såg sin första komminister. Idag behöver inte träden i ången hamlas för att ge mat åt djuren, utan det görs i första hand för att upprätthålla den kulturhistoriska landskapsbilden och gynna växt- och djurlivet.

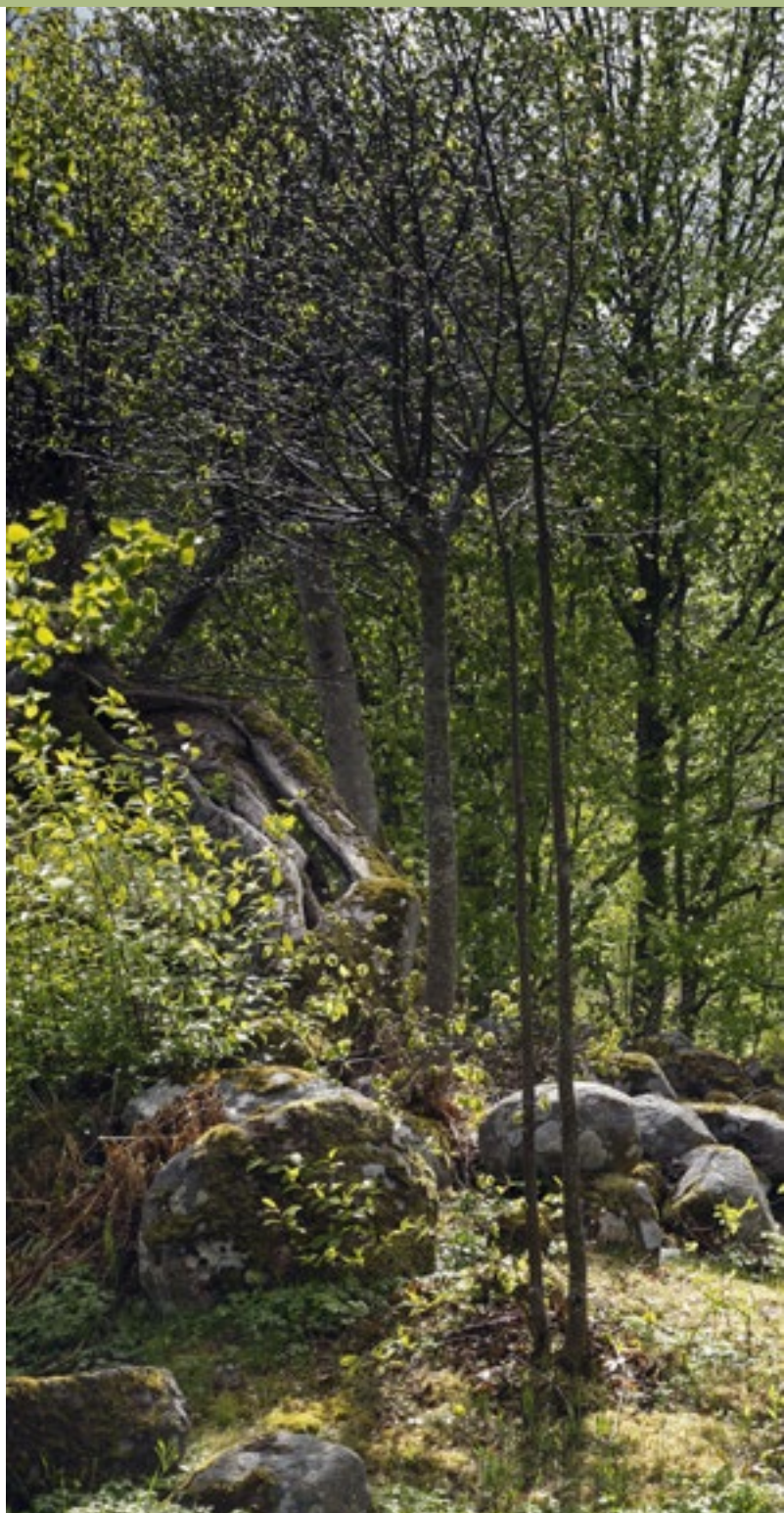
Hamlade träd kan uppnå en hög ålder och ger en speciell karaktär till jordbrukslandskapet under alla årstider.

Hamlade lindar runt Linnégrottan.

Det öppna ängs- och åkerlandskapets artrikedom främjas av ljuset och av de särskilda förhållanden som skapas vid hamling. Intervallen för hamling i Råshult varierar mellan ett och fyra år, då de träd som växer längs med stigarna i ängen behöver hamlas årligen för att inte växa ut över stigen. Det tar lång tid att hamla träd och i kulturreseptatet beskärs efter slåtter eller på senvintern. Av de lindar som hamlas på våren kan man utvinna bast. När saven stiger släpper barken något från veden. Detta gör den lätt att separera för vidare bearbetning, där den yttre barken skiljs från de mjukare underliggande lagren via rötning. Den färdiga basten kan sedan användas till att göra rep eller flätas till exempelvis korgar.

Långt ifrån alla lindar i Småland var hamlade. Mellan byarna Jonsboda och Lindhult, strax öster om sjön Bolmen och nära gränsen mot Jönköpings län, stod en osedvanligt stor lind. Enligt traditionen ska just denna ha gett inspiration till både släkten Linnaeus och Tilianders namn, då *Tilia* betyder lind på latin.

SEPTEMBER

(Frukttiden, Exsolationis)

Ifrån det tidlösan först kommer i blom till dess svalan dränker sig.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Förklaringen är att Linné trodde att svalan övervintrade på sjöbotten. Han var dock osäker på om det gällde alla arter av svalor.

I september bärgas det sista höet efter slåttern. Högsåsongen är över och antalet besökare blir färre. Trädgårdscaféet har öppet sina sista dagar för året och de sista guidade turerna hålls. I humlegården blir det tid för skörd. Humlen klipps ner och förbereds för vintervilan, och humlekottarna samlas in för att torkas. I kålgården är det högsåsong för skörd av olika grödor. I september gäller det främst rotfrukter som morötter, palsternackor och rotselleri, men även purjolök och vintersquash är redo för skörd. De vinterförvaras sedan i gårdens jordkällare. Säden från åkarna har nu torkat och är redo för att tröskas. Det görs inne i ladugården i ett gammalt tröskverk. I månadsskiftet september/oktober kommer Länsstyrelsen på årets sista tillsynsbesök.

Råd enligt Bondepraktikan:

Nu skall bonden sitt korn uttröska

Och fiskaren fångar sillen den färska

Swinefläsk jag gerna må äta

Desslikes fåremjolk och getemjolk också

I höstmånan är gott åderlåtande

Vakta dig för varmt bad

Man må och bruka örter och frukt, det är icke skadligt

I de lite fuktigare ängsområdena växer den fridlysta och rödlistade klockgentianan (*Gentiana pneumonanthe*). Ängarna i Råshult har den största mängden klockgentianor i landet.

Humlegården

Humle (*Humulus lupulus*) är en gammal kulturväxt, som har odlats i Sverige sedan tidig medeltid. Linné gav växten dess vetenskapliga namn och beskrev den i *Sponsaliorum planetarum* från 1750: ”*Humlan är af tvänne slag, Fukhumla och Knop-humla. Den förra har allenast han-blomster och den senare hon-blomster*”.

Humlens främsta användningsområde är som en av basingredienserna i ölbrygging. Dess honplantor får en kottliknande blomställning, som kan innehålla upp till 60 små blommor. I varje blomma sitter en liten körtel med ett gult pulver som heter lupulin. Lupulinet innehåller en mängd olika aromatiska ämnen, som används för att ge smak vid ölbrygging. De aromatiska ämnena i humlens körtel har även använts för sina medicinska egenskaper, vilka främst kan beskrivas som värkstillande och rogivande.

Under Linnés tid var humleodling en viktig del av odlandet i nyttoträdgårdarna, och sedan medeltiden rådde det odlingsplikt på humle på gårdarna i Götaland och Svealand. Antalet humlestörrar avgjordes av gårdens storlek. På 1700-talet var humlen den gröda som gav bäst betalt och således var en av gårdarnas främsta inkomstkällor. Odlingsplikten avskaffades 1860. Tack vare den långa tid humlen odlats i Sverige har den anpassats till sina växtplatser. Idag finns mer än 50 svenska sorter, varav tre med lokal härkomst som odlas i Råshult. Humlegården i Råshult är en så kallad kup-humlegård. I september är humlekottarna mogna för skörd, och plantorna klipps ner och kottarna samlas in för vidare bearbetning inför ölbrygging. Plantorna täcks sedan med

kompost inför vintervilan. Peter Carlstedt, som hjälpt till med humleskörden, beskriver det som ”att natta in humlen”.

I sin Örtabok från 1725 skriver Linné:

”Humble uti spijsöhl suden och varm på kindbenen bunden, förtager tandewerk. [...] För swulst och wärk, så wähl för folk som andre creatur, eller om nagon utwärtens lemm warder brutin, förkrossad, wriden, förycket eller ur led komen, tå må man koka humblen uti gamalt härskt smör och binda det warm öfwer, såsom plåster”. Om man dessutom vill ”fördrifwa flugor må man koka humble uti söt miölk och settia det för dem; hwilka deraf nogot förtära, warda deraf helt yra, drukne och döde”.

Sofia Carlstedt skördar humlekottar.

De gula små körtlarna i humlekotten innehåller ämnet lupulin.

Humlesorterna som odlas i Råshult har lokalt ursprung och heter Östra Elmhult, Utnäs och Tryteke. Utöver humlen växer det även fläder, vallört, ålandsrot och bolltistel i Humlegården. Som pricken över i står där ett äppelträd i dess mitt, av en sort som uppkallats efter Linné själv.

OKTOBER

(Lövfällningen, Defoliationis)

Ifrån första till sista lövträd fällt sina blad.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

I oktober ägnar man sig åt att skörda de sista köksväxterna i kålgården och förbereda inför vintervilan. I fruktträdgården skördas de sista äpplena. I Lustgården grävs rosmarinerna upp för att förvaras frostfritt över vintern. De återplanteras årligen inför säsongöppningen den första maj. Under oktober är det även dags för klippning av fåren, så att ny ull hinner växa ut innan det blir för kallt. Det är också nu som baggen får betäcka tackorna, så att nya lamm kan födas nästa vår. På Linnés tid skulle allt efterbete på gårdet vara klart vid Mickelsmässan, vilket motsvarar den tionde oktober i dagens almanacka. Idag finns inga fasta datum, utan allt efterarbete sker när tid finns.

Råd enligt Bondepraktikan:

*Nu skall man plöja och rågen så,
med nytt vin man fasten fylla må.
Nu månd' kölden till oss skrida,
en varm kakelugn kan jag väl lida.*

Lena Michaëlsson skördar i kålgården.

Fruktträdgården

I Fruktträdgården växer en mängd olika äppelsorter samt plommon och päron. Äpplet är en av våra äldsta kulturväxter. De första beskrivningarna av olika äppelsorter skrevs ner i ett engelskt kloster år 1204. Men i arkeologiska utgrävningar har man hittat rester av äpplen som är flera tusen år gamla. Äppelodling tros ha kommit till Sverige med anläggandet av klosterträdgårdarna på 1100-talet. Munkarna kunde konsten att ympa, vilket var en förutsättning för odling av olika sorter. Gamla äppelsorter fick i regel sitt namn efter sina egenskaper, glasäpplena har till exempel en viss transparens, som liknats vid glas. Under Linnés tid fanns långt ifrån alla de äppelsorter som växer i fruktträdgården idag. Dessa har planterats betydligt senare. Av de äpplen som växer i Råshult finns det emellertid sorter som Blomsterkonungen kan ha fått smaka under sin tid. En av dessa allra äldsta är Gravensteiner. Den ympades redan 1696 på träd i danska Gråsten, på tyska Gravenstein, och spreds sedan vidare till Sverige.

Linné gav äpple det vetenskapliga namnet *Pyrus malus*, och placerade det i samma släkte som päronen. Numera anses äpplena tillhöra släktet *Malus*.

Päronet delar mycket av sin historiska bakgrund med äpplet, och flera av de päronsorter som odlas i Sverige är mycket gamla. Redan under Linnés tid fanns bergamott och gråpäron i fruktodlingarna. Linné var den som namngav päronsläktet *Pyrus*. Namnet kommer från *Pirus*, vilket är latin och betyder päron. Han namngav och beskrev även arten *Pyrus communis*, som är det päron som odlas i våra trädgårdar.

Krikon i full blom i Råshults krikonlund.

Ett äpple av sorten Linné plockas från trädets mellan humlestörarna.

I Råshult förekommer flera växtarter ur släktet *Prunus*, som plommon, krikon och slån. Även körsbärsträden surkörsbär och sötkörsbär tillhör nämnda släkte. Linné upptäckte sitt första sötkörsbärsträd, även kallat fågelbär, på Kinnekulle under sin resa i Västergötland 1747. Men de flesta av dessa fruktträd är kända redan från medeltidens klosterträdgårdar. I Fruktträdgården växer plommonträden, men Råshults trädgårdar bjuder även på en krikonlund. Slånet kan man emellertid finna lite överallt, bland annat längs stigarna.

NOVEMBER

(Slasktiden, Congelationis)

Ifrån sista lövfället tills någon ört är grön.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

I november är allt i kålgården skördat och odlingsbäddarna städas och förbereds för kommande säsong. Vitlök och potatislök sätts kring månadsskiftet oktober/november, för skörd nästkommande år. Då dessa växter är extra näringskrävande gödslas bädden med en extra omgång kompost. Det är även vid denna tid som höstrågen sås, så att den hinner gro innan vintern. Djurdelen av ladugården förbereds inför vintern, då djuren stallas och bara går ute dagtid när vädret tillåter. När djuren flyttat in kräver de daglig skötsel i form av utfodring och mockning. November är även slaktmånad på Södregården. Arrendatorerna slaktar själva sina värmländska skogsfår för husbehov, medan övriga slaktdjur skickas till slakteri.

Råd enligt Bondepraktikan:

De rika, nu feta gäss af mig köper,

Jag hugger wed, till elden jag löper.

Till bad och okyskhet will jag icke råda,

att taga drick och åderlåta.

Djuren på gården är ute under dagen när vädret tillåter. Myskankorna drar sig inte för att ta ett dopp i gyttjepölen som bildats på gårdsplanen framför ladugården. Foto: Josefine Ahlqvist, Kulturparken Småland AB, 2020.

Utmarken

Arbete med häst på Råshults utmarker under 1940-talet.
Foto: Jan Erik Anderbjörk. Smålands Museum.

Råshults utmarker är det sydligaste området av kulturresevatet. På Linnés tid gick boskapen helt fritt här och betade ner vegetationen. För att hindra djuren från att nå intilliggande byars utmarker fanns emellertid en gärdesgård. Då fritt betande djur inte är förenligt med den moderna världen utanför reservatet, har ett stort markområde söder om ängen, kallat Söderhagen, hägnats in för ändamålet. Detta betas av Södregårdens får och hästar, för att på sikt skapa ett markområde som kan påminna om 1700-talets hårt betade skog. Även denna naturtyp är idag ovanlig, då betesdjur sällan går i samma skogsområde år efter år. Djurens gödsel och ständiga störning av naturen har positiva effekter på den biologiska mångfalden. Växters frön trampas ner i myllan och det öppna landskapet bjuder in arter av både växter, svampar och djur som inte trivs i skogar med tät undervegetation. Förutom att utmarkerna historiskt sett betats av boskap har de även varit byns eller gårdens materialförråd, där man hämtade bland annat ved, virke och näver.

Vandringsled genom
kulturresevatets utmark.

Gärdesgårdar

För att hålla djuren borta från åkrar och ängar hägnades ängen in. Under medeltiden började man bygga den typ av gärdesgårdar som ses runt markerna i Råshult. Den kallas *hankgärdesgård* efter de vidjeband som kallas hank som håller ihop parvis uppsatta lodräta störrar. Mellan störparen sätts snedställda gärdslen. Störarna är gjorda av ene, som är betydligt mer rötbeständigt än gran. I denna del av Småland var kortgärdesgård vanlig, där granslanorna löper genom tre till fyra sektioner.

Småland är stenigt och Råshult är inget undantag. Trots att stenen utgjorde en outtömlig resurs var det egentligen inte särskilt vanligt med långa, breda murar på Linnés tid. De flesta stenmurar som byggts i Småland har tillkommit efter laga skiftet, då markerna röjdes för att skapa större sammanhängande åkrar utan röjningsrösen. Stenmurarna kom ofta att markera gränserna mellan de nya ägorna. Den stenmur som kan ses i gärdets nordöstra del är en typisk laga skiftesmur och fanns inte före 1842.

Stenmuren i nordöstra delen av gärdet uppfördes i samband med laga skifte.

Stora delar av kulturresevatet omges av hankärdesgårdar byggda enligt lokal tradition.

Genom att studera en karta från Laga skifte över en gård eller by, får vi fram var åker, äng, fuktängar och utmarker fanns. De är markerade med olika färger på kartan. Kartan över Råshult upprättades 1841.

DECEMBER

(Ismånaden, Brumalis)

Från den sista gröna ört till vintersolståndet.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

December är årets vilomånad i Råshult. Det praktiska arbetet på gården handlar då främst om att utfodra djuren och mocka i stallen. Arrendatorerna använder tiden till att läsa historiskt material och fördjupa sig i ämnen som är av betydelse för uppdraget att förvalta Linnés födelseplats. Denna tid på året gör man även studiebesök vid andra natur- och kulturresevat som är kopplade till Nätverket Svenska kulturlandskap. Linnés Råshult tar dock ingen vintervila på sociala medier. Året runt delar Anton Härder och stiftelsen med sig av aktuella händelser som rör Linné och Råshult.

Allt, som har skapats, förgås; ett slut får allt, som har börjat.

Ur Linnés Blomster-Almanack.

Råd enligt Bondepraktikan:

Om juledag i nyet komma får vi ett gott år.

Ju närmare nytändningen, ju bättre år.

Ju närmare nytändningen kommer adventet ju värre det går.

Nu will jag lefwa i ljuflighet,

Och slagta till jul en oxe fet,

Och will jag mig nu warm hålla,

Förhoppandes att öfverlefwa wintren den kalla.

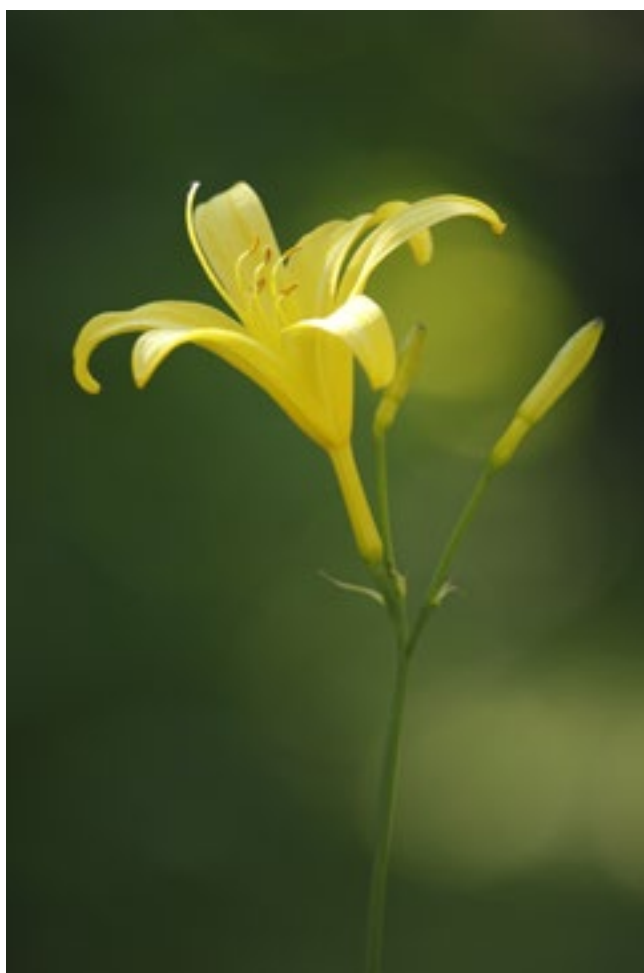
Snön faller över husen vid gårdstunet i Råshult.

Foto:Tore Sjöqvist.

Prästen och trädgården

Carl von Linné var den förste som beskrev släktet liljor 1753 enligt det nuvarande namngivningssystemet och gav dem deras släktnamn *Lilium*.

Den svenska trädgårdshistorien är, sedd i ett historiskt perspektiv, inte särskilt lång. Under tidig medeltid skedde stora förändringar i det som idag är Sverige. På bara ett par århundraden enades de små rikena i Götaland och Svealand under en gemensam kung och de kristnas gud. Den nya religionen kristendomen förde med sig nya tankesätt och ny arkitektur. Runt år 1100 anlades de första klostren i Sverige. Klosterbyggarna var munkar från Tyskland, England och Frankrike. De förde med sig nya hantverkskunskaper inom byggandet med sten samt kunskaper inom fruktodling och medicinalväxter. Varje kloster som anlades hade sin egen trädgård för odling av köksväxter och läkeörter. Utöver nyttoväxterna odlades även lökväxter, speciellt liljor, vilka symboliserar renhet inom kristendomen.

Många katolska präster hade kunskaper om medicinalväxter och i stiftsstäderna fanns prästutbildningar redan under tidig medeltid. Utbildningen bestod främst av studier i latin och liturgi, men successivt kom den även att omfatta naturvetenskap. Efter reformationen på 1500-talet, då Sverige blev protestantiskt, försvann de katolska klostren och deras trädgårdar. Kunskaperna i botanik och naturvetenskap levde emellertid kvar inom prästutbildningen, som var den högsta utbildning man kunde genomgå i Sverige. När unge Carl Linnæus studerade vid universiteten i Lund och Uppsala fanns det endast två utbildningar, teologi och naturvetenskap, i syfte att utbilda präster och läkare. Men någon examination av läkare kunde inte göras vid de svenska universiteten. Carl fick åka till Nederländerna för att avlägga sin doktorsexamen.

Prästerna hade en mångfacetterad roll ute i socknarna. De var inte bara ansvariga för det andliga arbetet i kyrkan utan förmedlade samhällsinformation från landets styrande samt hjälpte sockenbor med sociala bestyr. Prästerna hjälpte sina församlingsmedlemmar att läsa handlingar, skriva intyg och bekräfta betyg. Även prästfrun hade en viktig roll. Hon var prästgårdens föreståndarinna och organiserade de husliga sysslorna. Utöver detta förväntades hon ha ett hem redo för att ta emot besökande präster och biskopar, då prästgårdarna hade som uppgift att husera dessa när de var på resande fot. Prästfrun sågs som hela socknens husmor och var en hjälpande hand för socknens kvinnor. Vid dop utsågs hon ofta till gudmor åt barnet, hon klädde bruden vid bröllop och i många fall fick hon även agera barnmorska. Förutom detta var prästfrun den som sockenborna vände sig till vid krämpor och sjukdomsfall, vilket innebar att hon förväntades ha kunskaper om läkande och smärtstillande växter. Dessa växter odlades därför ofta i prästgårdarnas trädgårdar.

Porträtt av prästfruar är sällsynta och de få som finns visar sällan vilka färdigheter de kunde ha. En prästfru som tydligt utmärker sig i sammanhanget är norska Dorothe Engelbretsdatter, som var samtida med Linnés mor. Hon har gjort sig känd som Norges första kvinnliga författare, med sina psalm- och bönesamlingar.

Vid Nydala kloster utanför Värnamo finns en klosterträdgård som nyanlagts för att visa hur en sådan kan ha sett ut under medeltiden, och vilka växter som kan ha odlats av munkarna.

Foto: Doris Fransson

Råshult Södregård

Carl Linnæus födelsehem

Kulturresevatet i Råshult är ett gammalt komministerboställe, vars egentliga namn är Råshult Södregård. En komminister, även kallad kaplan, är en utbildad präst som arbetar som ”medtjänare” i sockenförsamlingen, utan att inneha den ledande rollen som församlingens kyrkoherde. Under senare delen av 1600-talet hade arbetsbördan för prästerna på landsbygden i många fall blivit övermäktig, och flera komministertjänster tillsattes runt om i landet. Den ökande arbetsbelastningen berodde på befolkningstillväxt, vidsträckta socknar och prästens roll som förmedlare av samhällsinformation i ett Sverige som under sent 1600-tal var drabbat av krig och missväxt.

Liksom kyrkoherden bodde i socknens prästgård fanns det även ett komministerboställe, där den assisterande prästen skulle bo. Till skillnad från prästgårdarna som ägdes av församlingen ägdes komministerboställena av kronan, det vill säga den svenska staten. Prästgården stod för en mycket stor del av kyrkoherdens och hans familjs grundläggande försörjning, och på samma vis var komministerbostället ”medtjänarens” lön. De flesta präster brukade jorden själva, om inte gården var så välbeställd att de kunde arrendera bort jordbruket mot att få en del av avkastningen. Kronan ställde Råshult Södregård till förfogande som komministerboställe åt Stenbrohults församling 1692, men först 1706 flyttade en komminister in på gården. Han hette Nils Linnæus och hade precis ingått äktenskap med Christina Brodersonia, dotter till Stenbrohults kyrkoherde Samuel Brodersonius. Nils Linnæus lär vid denna tid även ha uppfört ett nytt boningshus på

Porträtt av Carl von Linnés föräldrar Christina Brodersonia och Nils Linnæus.

Södregården åt sig och sin maka. Komministrarna fick själva ombesörja och bygga de hus som de ansågs behöva på gården. I maj året därpå födde Christina en son som fick namnet Carl Linnæus, idag mest känd som Carl von Linné.

Under sina två första levnadsår bodde Carl Linnæus på komministerbostället Råshult Södregård. Men redan 1709 flyttade familjen Linnæus till prästgården i Stenbrohult efter att Carls morfar, kyrkoherden Samuel Brodersonius, hade avlidit och komministern Nils Linnæus tagit över ämbetet som kyrkoherde. Någon ny komminister flyttade dock inte in på Råshult Södregård. Istället fick familjen Linnæus tillåtelse

Foto: Mats Wilhelm

Teckning från 1700-talet föreställande komministerbostället i Råshult.

att fortsätta bruka jorden där, som en del av sin försörjning. Det var emellertid inte kyrkoherde Linnæus som utförde själva jordbruksarbetet i Råshult. Det gjorde en gårdsbrukare vid namn Ingmar, som fick en del av gårdens avkastning i lön.

Under åren som Nils Linnæus bodde på komministerbostället anlade han en anmärkningsvärd trädgård med en sällan skådad mångfald av örter. Efter flytten till Stenbrohults prästgård skapade Nils ytterligare en trädgård, som blev än mer artrik än den i Råshult. Intresset och kunskaperna om växter

På skrivbordet ligger Arvid Månssons *En mycket nyttigh örta-book* från 1654. En bok som Linnés pappa hade använt sig av. Äpplet på bilden är ett Gravensteiner.

hade Nils fått redan som barn, då han bodde hos sin morbror Sven Tiliander. Denne var kyrkoherde i Pjätteryds socken, Stenbrohults grannsocken i väster. Prästgården i Pjätteryd hade en, för det sena 1600-talet, framträdande örtagård där Nils lärde sig namnen och egenskaperna hos de olika växterna. Under åren i Pjätteryd fick Nils Linnæus grundläggande utbildning av sin morbror, vilket ledde till att han kunde läsa på gymnasiet i Växjö. Efter gymnasietiden flyttade Nils till Lund, för att studera vidare till präst.

Carl von Linné

känd över hela världen

I början av 1700-talet var möjligheten att nå en akademisk karriär förbehållen samhällets mer privilegierade män. Oftast gick männen i sina fäders fotspår, så när Carl Linnæus föddes på komministerbostället i Råshult 1707 var det en självklarhet att han skulle bli präst likt sin far. Redan vid nio års ålder lämnade Carl hemmet för skolgång i Växjö. Där var han inte den flitigaste eleven, men hans intresse för naturen och i synnerhet växter uppmärksammades. Värt att notera är att det tog Carl hela elva år att genomgå sina grundläggande studier, då han gick om tre årskurser. Under unge herr Linnæus gymnasieår blev det tydligt att han var bättre ämnad för vidare studier inom medicin än den prästutbildning som var planerad för honom. Lektorn i de naturvetenskapliga ämnena vid gymnasiet, läkaren Johan Rothman, tog Carl under sina vingar och privatundervisade honom i syfte att förbereda honom för vidare universitetsstudier i medicin. Tack vare lektor Rothmans överinseende kom Carl Linnæus i kontakt med de senaste rönen inom upplysningstidens naturvetenskap, och i synnerhet botanik. Rothman försåg honom bland annat med de senast publicerade böckerna i klassifikation, av den franske botanikern Tournefort. Genom skrifter av dennes lärjunge Vaillant kom den unge Linnæus i kontakt med hypotesen om växters befruktning via ståndare och pistill. Med dessa nyvunna kunskaper skapade sig Carl en egenhändigt skriven örtabok redan under gymnasietiden i Växjö.

Vid 20 års ålder flyttade Carl Linnæus till Lund för vidare studier inom medicin. Hemma i Stenbrohults prästgård var den förstfödde sonens byte av studieinriktning mindre popu-

Under sin gymnasietid i Växjö skapade Carl en Örtabok. Bokens första uppslag innehåller text och bild om kaffeväxter, *Coffea*.

lärt, men hans föräldrar lät honom gå sin egen väg. I stället fick hans yngre bror Samuel Linnæus studera till präst. Redan vid denna tid hade Carl en idé om att gruppera växterna efter fortplantningsorganens utseende. Efter ett års studier i Lund bytte han universitet och flyttade till Uppsala, då botanikundervisningen i Lund var tämligen förlegad. Under en vistelse hos föräldrarna på Stenbrohults prästgård, vintern 1731–1732, beskrev han alla växterna i sin fars trädgård enligt sitt eget system.

Den samlade beskrivningen av dessa 220 arter kallade han *Adonis Stenbrohultensis*. Carls kunskap och banbrytande tankar om växternas släktskap ledde honom ut på expeditioner i de svenska landskapen för inventering av växter, djur och mineraler. Hans första resa gick till Lappland 1732, och två år senare gjorde han en resa till Dalarna. Där utforskade han inte bara naturen utan mötte även sin blivande hustru, Sara Elisabeth Moræa.

Under åren 1735–1738 befann sig Carl på resande fot i Tyskland, Nederländerna och England. Han avlade bland annat sin doktorsexamen i medicin i nederländska Harderwijk 1735. Det var också här han fick den första upplagan av *Systema Naturae* publicerad. Efter återkomsten till Sverige arbetade han som läkare i Stockholm och 1739 var han en av grundarna av Kungliga vetenskapsakademien. Två år senare erhöll Carl Linnæus en professur vid Uppsala universitet, där han undervisade i medicin och botanik. Under 1740-talet fortsatte han även att inventera växter, djur och mineraler under resor i Småland, Västergötland och Skåne samt på Öland och Gotland. År 1757 adlades Carl Linnæus av Kung Adolf Fredrik, men först 1761 blev han officiellt känd som Carl von Linné.

Fram till sin död 1778 innehade Linné sin professur i Uppsala och han publicerade drygt 70 böcker och fler än 300 andra vetenskapliga verk. Flera av hans studenter sändes ut i världen för att samla in både kända och okända växter och djur. Dessa elever kom att kallas för Linnés lärjungar eller apostlar. Denna tid av intensivt upptäckande inom botaniken har gått till historien som den Linneanska eran.

Brudporträtt föreställande Sara Elisabeth Moræa, sedermera von Linné, målat av Johan Henrik Scheffel 1739.

Vid Linnés död hittades en liten handskriven lapp bredvid honom med texten ”*Nostalgica Stenbrohultis*”. In i det sista var hans barndoms platser och landskap något han längtade åter till. Än idag hyllas Carl von Linné för sin forskning inom naturvetenskapen, och hans omfattande skrifter och observationer har även ett mycket högt värde som beskrivningar av sin samtid. Sitt smeknamn Blomsterkonungen fick han troligtvis aldrig höra själv, då det sägs vara Växjöbiskopen och skalden Esaias Tegnér som myntade detta.

I Linnéstugan finns en samling porträtt av Linné. Porträtten omfattar klassiska avbildningar men även Linné iklädd samisk dräkt från resan i Lappland.

Systema naturae

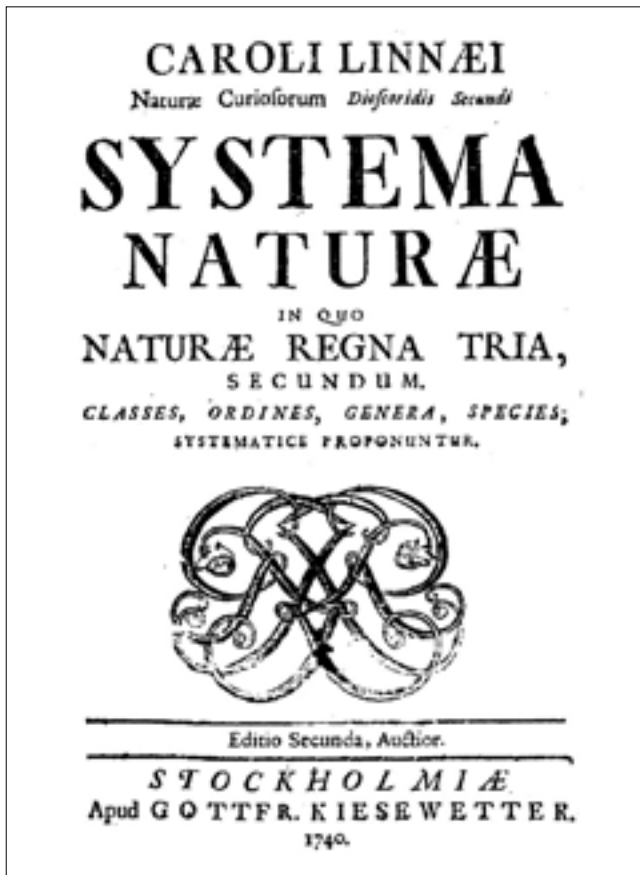
Carl von Linnés främsta och mest kända bidrag till naturvetenskapen är verket *Naturens system: naturens tre rikerna, derordnade klasser, ordningar, släkten och arter med dessas karakteristika, skillnader, synonymer och lokaler*. Dess fullständiga namn på latin är *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Skriften redovisar en princip för hur växter, djur och mineraler kan organiseras och namnges. Den första upplagan gavs ut 1735 och innehöll elva sidor. *Systema naturae* kom att bli vägledande för Linnés separata skrift *Species plantarum*. Denna gavs ut 1753 och innehöll principen för namngivning, samt beskrivningar av samtliga växter som Linné dittills hade påträffat. Han hade namngett skriften redan 20 år tidigare men påbörjade arbetet först 1751. Den första publiceringen innehöll två volymer på sammanlagt 1 200 sidor, där omkring 7 300 växtarter för första gången beskrevs enligt hans *Systema naturae*.

Linnés system för vetenskaplig namngivning av växter och djur står sig än idag. Men vetenskapen om levande organismer har utvecklats mycket sedan Blomsterkungens tid. De tre rikerna som Linné delade upp naturens system i är inte längre gångbara. Mineralerna har särskilts från de levande organismerna och klassificeras sedan 1837 enligt den amerikanske geologen och mineralogen James Dwight Dana's *System of Mineralogy*. Linné klassade svampar som växter, men synen på svamparna kom att ändras under början av 1800-talet. Emellertid fick inte svamparna status som eget rike (Fungi) förrän 1969. En av de främsta vetenskapsmännen

inom området svampar eller mykologi var prästsonen Elias Fries, som föddes i Femsjö socken i Småland 1794. Fries kom likt sin föregångare Linné att inneha professuren för botanik vid Uppsala universitet. Hans verk *Systema mycologicum* gavs ut 1821 och blev ledande inom vetenskapen kring svampar.

Efter Linnés tid har ytterligare grupper av organismer, och nivåer i klassificeringarna tillkommit där Linnés principer för namngivning från *Systema plantarum* används, till exempel olika typer av bakterier och encelliga organismer. Något annat som förändrats är hur man systematiserar de levande organismerna idag. Linné gjorde detta enligt sitt så kallade sexualsystem, där han klassificerade växter beroende på hur deras fortplantningsorgan såg ut och fungerade. Det är viktigt att förstå att ur Linnés synvinkel hade variationsrikedomen hos växter och djur tillkommit genom Guds hand. Efter Linnevolutionslärans genomslag i mitten av 1900-talet, har de levande organismernas DNA börjat användas mer och mer för att klassificera dem.

När växter och djur namnges enligt det vetenskapliga systemet får arten ett släktnamn och ett artepitet. Efter detta kan även ett auktorsnamn anges, vilket ofta är en förkortning av namngivarens efternamn. Alla växter och djur som namngivits av Linné avslutas med ett L., till exempel namngav han sin egen favoritblomma linnéan vars vetenskapliga namn är *Linnaea borealis* L. Totalt namngav Linné fler än 7 700 växtarter och 4 400 djurarter under sitt liv. En orsak till att så många arter har Linné som auktor är att några av hans verk har utsetts som startpunkter för den vetenskapliga namngivningen.

Omslag till andra upplagan av *Systema naturae*, tryckt i Stockholm 1740.

Linnés klassificeringar baserades inte alltid på saklighet eller vetenskaplig grund i dagens bemärkelse. Hans lärjungar som for ut i världen för att studera växt- och djurlivet rapporterade även om de människor av olika etnicitet som de mötte under upptäcktsresorna. Med bara andrahandsinformationen från sina studenter klassificerade han även människan.

Elias Fries (1794–1878), kallas den Svenska Mykologiens fader.

Han namngav människoarten *Homo sapiens* år 1758 och delade sedermera in den i fyra raser eller varieteter, som var ordet han själv använde. Beroende på hudfärg rangordnades de i vita, gula, röda och svarta. Att det blev just fyra beror på att Linné använde sig av antikens tanke att de fyra elementen jord, luft, eld och vatten kunde appliceras på människors olika temperament, då de motsvarade vätskor i den mänskliga kroppen. De fyra människoraserna skulle enligt hans teori ha olika egenskaper kopplade till temperamentet, baserat på mängd och balans av dessa vätskor i kroppen. Under Linnés tid och långt in på 1800-talet försökte man balansera de kroppsliga vätskorna blod, gul galla, svart galla och slem för att förhindra eller bota sjukdomar och psykiska problem. Detta gjordes bland annat genom åderlätning, vilket är en ständigt återkommande rekommendation i Bondepraktikan. Linné tillskrev den vita människorasen en överlägsenhet, något som somliga ”vita” människor under hans samtid kom att se som ett rättfärdigande för kolonialism och förslavande av andra raser. Men redan långt innan Linné klassificerade *Homo sapiens* fanns det hierarkier och motsättningar mellan olika etniska grupper som bottnade i årtusenden av imperiebyggande och religiösa motsättningar. Hans beskrivning av de mänskliga varieteterna är onekligen ett ämne som satt spår i historien, och som är en del av vår tids diskussion om rasism och orättvisor i det postkoloniala samhället.

Några av Linnés verk har i efterhand utsetts som startpunkter för den vetenskapliga namngivningen av vissa organismgrupper.

Linna borealis L.

När Linné fyllde 300 år

År 2007 var det 300 år sedan Carl von Linné föddes på Råshult Södregård. Det är inte ofta en person av så stor nationell och vetenskaplig dignitet jubilerar. Därför inleddes runt om i landet en lång rad projekt, kopplade till Linnés vetenskapliga gärningar. Regeringen tillsatte en Linnédelegation för att organisera firandet och avsatte 27 miljoner kronor för att uppmärksamma jubilarer. På nationell nivå hade man två mål med det så kallade Linnéjubileet. För det första ville man öka intresset för naturvetenskap bland barn och unga, och för det andra lyfta kunskaperna om Carl von Linnés liv och gärningar. För att fira Blomsterkonungen gjordes bland annat dokumentärfilmen *Expedition Linné*, och inom skolan togs projektet *Linnélektioner* fram för att öka intresset för naturvetenskap. Under året fick Linnés porträtt och några av de växter han beskrivit pryda svenska frimärken. Byggnader och monument i Råshult och Uppsala, med kopplingar till Linné, rustades upp inför firandet.

Utanför Sverige uppmärksammades Carl von Linnés 300-årsdag i över 20 olika länder med utställningar och föreläsningar. The Linnean Society i London, som förvaltar Carl von Linnés arkiv, hade en stor prisutdelning där framstående forskare inom naturvetenskap och naturhistoria uppmärksammades. Den välkända tv-profilen Sir David Attenborough fick en silvermedalj för sitt livslånga engagemang i att förmedla kunskap om växter och djur. På världens mest kända trädgårdsevenemang, Chelsea Flower Show i London, visades en modern Linnéträdgård kallad "A tribute to Linnæus", designad av landskapsarkitekten Ulf Nordfjell. Linnéträdgården

vann en guldmedalj, och återuppbyggdes senare i Växjö invid sjön Trummens västra strand.

Hemma i Sverige inleddes firandet av Linné redan den 28 januari, då kungen och drottningen invigde jubileumsåret vid ett högtidligt besök i Växjö. Till invigningen hade artisten Ola Salo specialkomponerat ett musikstycke vid namn *Linnæus Rex*, vilket framfördes tillsammans med kammarorkestern Musica Vitae och pianisten Per Tengstrand.

I både Uppsala och Råshult firade man Blomsterkonungens födelsedag den 23 maj med pompa och ståt. Uppsala fick celebrert besök av den svenska kungafamiljen och av den dåvarande japanske kejsaren Akihito och kejsarinnan Michiko. Akihito är själv utbildad marinbiolog och medlem i The Linnean Society.

På Råshult Södregård hade man inför jubileet restaurerat örtagården, kålgården, krikonlunden, gårdstunet och området runt Linnémonumentet. I anslutning till kulturresevatet hade man även uppfört en ny cafébyggnad. Jubileet firades i en hel vecka, och när kronprinsessan Victoria kom till invigningen den 19 maj samlades nära 1 000 besökare i Råshult.

Satsningarna som gjordes i Råshult inför 300-årsfirandet var långsiktiga, med syfte att öka tillgängligheten och göra platsen till ett än mer attraktivt besöksmål. Projektet får idag anses varit mycket lyckat, då de årliga besöksiffrorna numera uppgår till runt 40 000. Detta kan jämföras med de omkring 15 000 till 20 000 som årligen hittade till Råshult innan dess. Under själva jubileumsåret 2007 hade Råshult mellan 80 000 och 100 000 besökare.

Frimärke med porträtt av Linné från 2007.

I samband med Blomsterkonungens 300-årsjubileum påbörjades även arbetet med att nominera Linnéanknutna platser till potentiella världsarv.

Ett framtida världsarv

Enligt Unesco är ett världsarv en plats, ort eller miljö som på ett unikt sätt vittnar om jordens och människans historia. År 2020 har Sverige femton kulturhistoriskt värdefulla platser eller större naturområden upptagna på världsarvslistan.

Unesco är ett fackorgan inom Förenta nationerna (FN), och förkortningen står för United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Dess syfte är att arbeta för fred, genom ökat samarbete mellan medlemsländerna inom utbildning, vetenskap, kultur, kommunikation och information. Unesco bildades 1945, i efterdyningarna av andra världskriget, och har idag 194 stater som alla undertecknat den så kallade världsarvskonventionen. Medlemsländerna förväntas värna om sitt natur- och kulturarv genom lagstiftning och god förvaltning.

Svenska världsarv:

- Drottningholms slottsområde, Ekerö (1991)
- Birka och Hovgården, Björkö (1993)
- Engelsbergs bruk, Fagersta (1993)
- Hällristningsområdet i Tanum (1994)
- Skogskyrkogården, Stockholm (1994)
- Hansestaden Visby, Gotland (1995)
- Laponia, Lappland (1996)
- Gammelstad kyrkstad, Luleå (1996)
- Örlogsstaden Karlskrona (1998)
- Södra Ölands odlingslandskap (2000)
- Höga Kusten, Ångermanland (2000)
- Falun och Kopparbergslagen (2001)
- Grimeton radiostation, Varberg (2004)
- Struves meridianbåge (2005)
- Hälsingegårdarna (2012)

Det är en lång och arbetsam process att bli antagen till Unescos världsarvslista. Carl von Linnés födelseplats Råshult utgör tillsammans med Linnés Hammarby, Linnéträdgården med Linnémuseet samt några av Linnés exkursionslokaler (Herbationes Upsalienses) kring Uppsala de svenska lokaler som ingår i serienominering för att bli världsarv. Tillsammans kallas de ”The Rise of Systematic Biology”.

Symbolen för världsarvsnomineringen *The Rise of Systematic Biology* visar växter och djur från olika kontinenter. Illustration: Jonas Lundin”.

Kålgården utanför Linnés Hammarby har mycket gemensamt med trädgårdarna i Råshult. I bakgrunden syns den bördiga Uppsalaslätten.
Foto: Lennart Swanström.

Utöver dessa planeras ytterligare några platser runt om i världen att ingå i den kommande nomineringen. De bär tillsammans på ett kulturarv från den period under 1700-talet då vetenskapen systematisk biologi växte fram.

Linnés Råshults resa mot att bli ett världsarv påbörjades strax innan jubileumsåret 2007. Länsstyrelserna i Uppsala och Kronoberg hade gemensamt gjort en förstudie året innan, där man valt ut platser och byggnader med kopplingar till Linnés liv och gärningar. Samtliga platser hade höga natur- och kulturvärden. Veckan efter Blomsterkonungens 300-årsdag anordnades ett seminarium, där både svenska och utländska experter fick besöka de utvalda platserna. Syftet var att bedöma om deras värden var tillräckligt höga och betydande för att kunna nominera dem till världsarv. Därefter fortsatte arbetet med själva nomineringen av de platser man ansåg hade de efterfrågade kvalitéerna. Sedan 2009 finns de utvalda svenska platserna uppsatta på Sveriges tentativa lista över kommande nomineringar hos Unesco. Enligt Anja Rautenberg på Länsstyrelsen i Uppsala län, projektledare för världsarvsnomineringen, tar det i genomsnitt runt tio år från tentativlistning till beslut.

Världsarvsnomineringen ”The Rise of Systematic Biology” är unik då den kopplar samman natur- och kulturvärden med den vetenskapliga forskning och undervisning som bedrivits på platserna under 1700-talet. Inte bara byggnader och trädgårdar blir en del av nomineringen, utan även de populationer av växt- och djurarter som studerades och samlades världen över. För att komplettera de svenska Linné-

minnena har därför sju andra platser tillkommit i nomineringen. Dessa besöktes och studerades av Linné själv eller hans lärjungar, kollegor eller samtida vetenskapsmän. Platserna är ännu inte preliminärt listade hos Unesco, då respektive land först måste ta ställning till om de vill att de ska ingå i denna specifika nominering. När nomineringen är färdig att lämnas in, kommer det ta drygt ett år för Unescos experter att utvärdera nomineringen innan världsarvskommittén fattar sitt beslut.

Ett preliminärt urval av tretton platser som kan komma att bidra till nomineringen ”The Rise of Systematic Biology”:

- Linnés Råshult
- Linnéträdgården och Linnémuseet
- Linnés Hammarby
- Herbationes Upsalienses, Hågadalens-Nåstens naturreservat
- Herbationes Upsalienses, Fäbodmossens naturreservat
- Herbationes Upsalienses, Årike Fyris naturreservat
- Bartram’s Garden, USA
- Chelsea Physic Garden, Storbritannien
- Hortus Botanicus Leiden, Nederländerna
- Jardin des Plantes, Frankrike
- Kamay Botany Bay National Park, Australien
- Fuji-Hakone-Izu National Park, Japan
- Table Mountain National Park, Sydafrika

Akvarell av Charles Gore från ca 1789. Motivet visar James Cooks expedition anlända Botany Bay kring år 1770. Ombord fanns Linné-lärjungen Daniel Solander som tillsammans med botanikern Joseph Banks utforskade djur- och naturlivet under expeditionen. År 1770 var Botany Bay ett näst intill orört landskap befolkat av aboriginstammarna Gweagal, Kameygal och Muro-oro-Dial. Cooks expedition var deras första kontakt med västvärlden och den vita människans skoningslösa kolonisation av den nya världen. Idag är området en del av södra Sydney med några få rester av natur vid buktens mynning. Bilden tillhör State Library of New South Wales samlingar.

Litteratur- och källförteckning

Arkiv

Smålands museums arkiv

Smålandspostens arkiv

Kungliga Bibliotekets tidskriftssamling

Litteratur

Björk, Lena, Polgren, Christina & Lidesten, Britt-Marie (red.), *Linnélektioner: inspiration för kunskap*, Nationellt resurscentrum för biologi och bioteknik, Uppsala universitet, Uppsala, 2006

Bondepraktika 1662

Borglid, Lars-Ola, *I Linnés fotspår*, Kronobergs läns hembygdsförbund, Växjö, 2006

Ekstam, Urban, *Råshult under Linnés tid*, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Växjö, 2006

Franzén, Emma, *Prästgårdsträdgårdar: barndomsskildringar från 14 prästgårdsträdgårdar i Växjö stift*, SLU Alnarp, 2006

Henriksson, Johannes, *Växterna i de gamlas föreställningar, seder och bruk*, Rediviva, Stockholm, 1975[1911]

Jonsson, Magdalena, *Komministerbostället i Råshult, byggnadsminnen i Kronobergs län*, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Växjö, 2013

Larsson, Lars-Olof (red.), *Linné: en småländsk resa*, Prisma, Stockholm, 2006

Linné, Carl von, *Caroli Linnæi Adonis Stenbrohultensis*, Svenska Linné-sällsk., Uppsala, 1951

Linné, Carl von, *Blomster-Almanack*, Topelius, Linköping, 1977

Linné, Carl von, *Svensk Flora*, Svensk översättning av andra utökade och rättade upplagan av Flora Svecica, utgiven av Lars Salvius i Stockholm 1755. Bokförlaget Forum, Stockholm, 1986.

Linné, Carl von, *Örtabok*,

Arvid Månsson, *En myckit nyttigh örta-book*, Stockholm, 1654

Petersson, Gunnar, *Prästgårdens trädgård: ett bortglömt kulturarv*, Stockholm 2010.

Petersson, Gunnar, *Örter vid Linnés Råshult*, Hembygdsfören. Linné, [Älmhult], 1982

Elektroniska källmaterial

<https://www.allmogefar.se/> Föreningen Svenska Allmogefår

<http://linnaeus.nrm.se/> Den virtuella floran

<http://www.kackel.se/> Svenska Lanthönsklubben

<https://www.lantmateriet.se/sv/kartor-och-geografisk-information/historiska-kartor/>

<https://nordsvensken.org/> Föreningen Nordsvenska Hästen

<https://www.svd.se/linnes-teorier-banade-vag-for-rasismen>

<https://tobiashubINETTE.wordpress.com/2020/06/15/carl-von-linne-anders-retzius-ras-rastankande-rasism-hogskolevarlden/>

<http://www.svenskakulturlandskap.se/>

http://www.sef.nu/download/entomologisk_tidskrift/et_2009/ET2009%20sid161_1842.pdf

Informanter

Peter Carlstedt

Sofia Carlstedt

Sofie Ekstrand

Sofia Häggberg

Anton Härder

Lena Michaëlsson

Michael Michaëlsson

Anja Rautenberg

Maria Sjöberg

Heidi Vassi

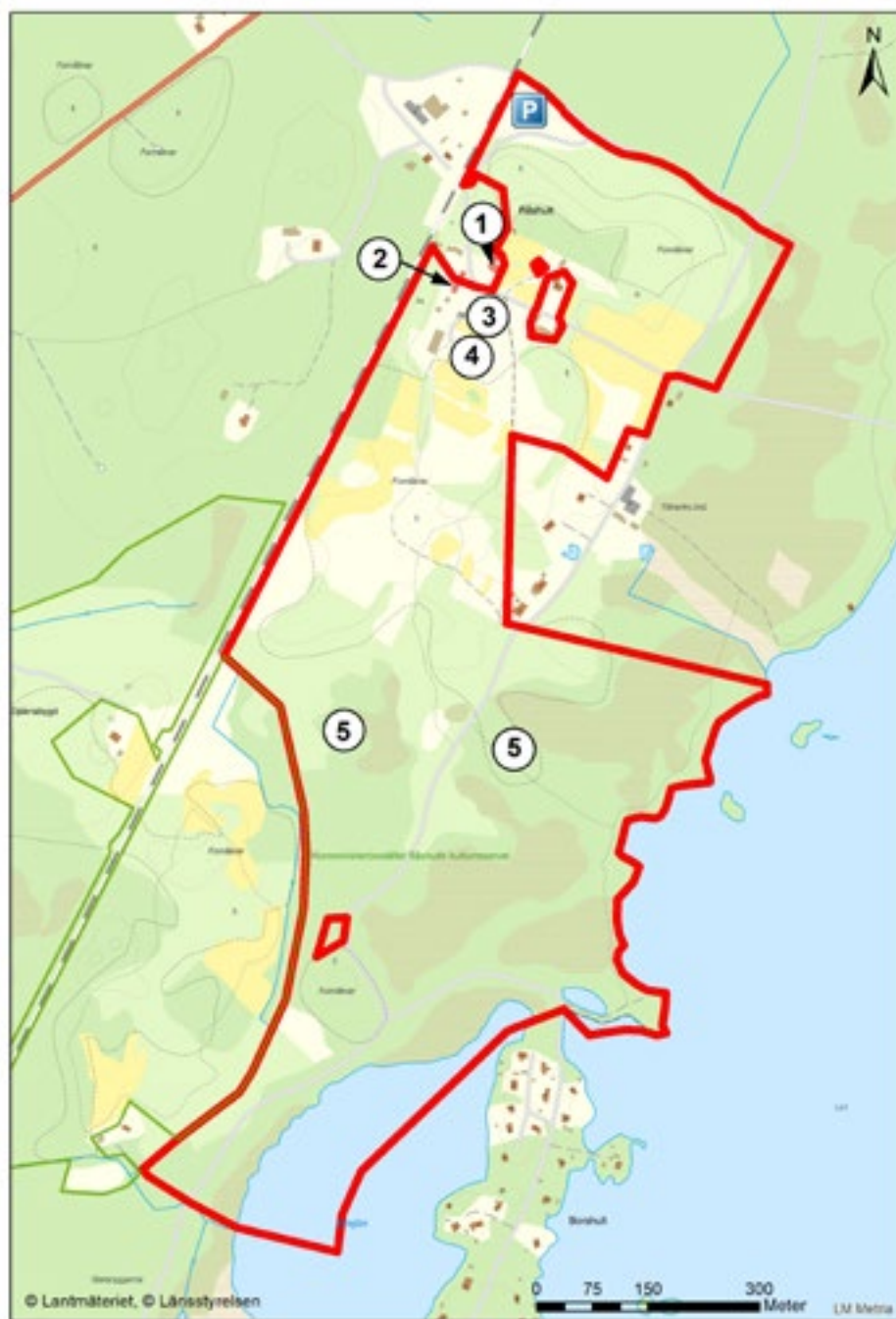

Foto: Mats Wilhelm

